

ResearchGate

Google Scholar

I^{WORLD}
I^{of}
JOURNALS

НАУЧНАЯ ЭЛЕКТРОННАЯ
БИБЛИОТЕКА
LIBRARY.RU

ISSN

e-ISSN(Online) 2709-1201

МЕЖДУНАРОДНЫЙ НАУЧНО-ПРАКТИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ

ENDLESS LIGHT IN SCIENCE

NO 3

31 МАРТА 2025

Астана, Казахстан

lrc-els.com

МЕЖДУНАРОДНЫЙ НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ «ENDLESS LIGHT IN SCIENCE»
INTERNATIONAL SCIENTIFIC JOURNAL «ENDLESS LIGHT IN SCIENCE»

Main editor: G. Shulenbaev

Editorial colleague:

B. Kuspanova
Sh Abyhanova

International editorial board:

R. Stepanov (Russia)
T. Khushruz (Uzbekistan)
A. Azizbek (Uzbekistan)
F. Doflat (Azerbaijan)

International scientific journal «Endless Light in Science», includes reports of scientists, students, undergraduates and school teachers from different countries (Kazakhstan, Tajikistan, Azerbaijan, Russia, Uzbekistan, China, Turkey, Belarus, Kyrgyzstan, Moldova, Turkmenistan, Georgia, Bulgaria, Mongolia). The materials in the collection will be of interest to the scientific community for further integration of science and education.

Международный научный журнал «Endless Light in Science», включают доклады учёных, студентов, магистрантов и учителей школ из разных стран (Казахстан, Таджикистан, Азербайджан, Россия, Узбекистан, Китай, Турция, Беларусь, Кыргызстан, Молдавия, Туркменистан, Грузия, Болгария, Монголия). Материалы сборника будут интересны научной общественности для дальнейшей интеграции науки и образования.

31 марта 2025 г.
Астана, Казахстан

DOI 10.24412/3007-8946-2025-312-3-6

XVIII-XIX ҒАСЫРДЫҢ БІРІНШІ ЖАРТЫСЫНДАҒЫ ТӨМЕНГІ ЖАЙЫҚ-ОРАЛ АЙМАҒЫ ТАРИХЫНЫҢ МӘСЕЛЕЛЕРІ

МҰРАТ А. Е.

7M01603-Тарих: Тарих білімдегі цифрлық технологиялар
Абай атындағы ҚазҰПУ

Аннотация: Жайық өзені бойында ғасырлар бойы түрлі тарихи оқиғалар өрбіді. Ерте замандарда сақ және сармат тайпалары, кейіннен түркі халықтары мекендеген бұл аймақ XVI ғасырда ноғайлар мен қазақтардың қонысына айналды. XVII-XVIII ғасырларда жер үшін күрес, казактармен қақтығыстар, Пугачев көтерілісі мен Сырым Датұлы бастаған қозғалыстар орын алды. XIX ғасырда Бөкей Ордасы құрылып, жер дауы күшейді. 1836-1838 жылдары Исатай Тайманұлы мен Махамбет Өтемісұлы бастаған көтеріліс әділетсіздікке қарсы күрестің символына айналды. XX ғасырда Алаш Орда үкіметі аймақтың саяси өміріне ықпал етті. Жайық өзені мен оның айналасындағы тарихи оқиғалар қазақ халқының тағдырында маңызды орын алады.

Кілт сөздер: Жайық өзені, көшпенді тайпалар, ноғайлар, қазақтар, Пугачев көтерілісі, Сырым Датұлы, Бөкей Ордасы, жер дауы, Исатай Тайманұлы, Махамбет Өтемісұлы, Батыс Қазақстан.

Аннотация: На протяжении столетий вдоль реки Урал разворачивались различные исторические события. В древности этот регион населяли сакские и сарматские племена, а позднее — тюркские народы. В XVI веке он стал поселением ногайцев и казахов. В XVII-XVIII веках происходили борьба за землю, столкновения с казаками, восстание Пугачева и движения под предводительством Сырыма Датуллы. В XIX веке образовалась Бокейская орда, обострились земельные споры. Восстание под руководством Исатая Тайманулы и Махамбета Утемисулы в 1836-1838 годах стало символом борьбы с несправедливостью. В XX веке правительство Алаш-Орды оказывало влияние на политическую жизнь региона. Река Урал и исторические события, связанные с ней, играют важную роль в судьбе казахского народа.

Ключевые слова: река Урал, кочевые племена, ногайцы, казахи, восстание Пугачева, Сырым Датұлы, Бокейская Орда, земельный спор, Исатай Тайманулы, Махамбет Утемисулы, Алашская Орда, Западный Казахстан.

Abstract: Over the centuries, various historical events have unfolded along the Ural River. In ancient times, this region was inhabited by the Saka and Sarmatian tribes, and later by the Turkic peoples. In the 16th century, it became a settlement of the Nogai and Kazakhs. In the 17th-18th centuries, there was a struggle for land, clashes with the Cossacks, the Pugachev uprising and movements led by Syrym Datulla. In the 19th century, the Bokey Horde was formed, land disputes intensified. The uprising led by Isatay Taymanuly and Makhambet Utemisuly in 1836-1838 became a symbol of the fight against injustice. In the 20th century, the Alash Orda government influenced the political life of the region. The Ural River and the historical events associated with it play an important role in the fate of the Kazakh people.

Key words: Ural River, nomadic tribes, Nogai, Kazakhs, Pugachev's rebellion, Syrym Datuly, Bokey Horde, land dispute, Isatay Taymanuly, Makhambet Utemisuly, Western Kazakhstan.

Жайық өзені кеңістігін көптеген ғасырлар бойы көшпенді тайпалар мен халықтар мекендеді. Ерте замандарда бұл жерде сақ, сарматтар тұрақтаса, біздің дәуірімізде түркі тілдес мемлекеттер
ОФ "Международный научно-исследовательский центр "Endless Light in Science"

пайда болды. XIII ғасырда монғол тайпалары осы өңірдегі қыпшақтарды бағындырып, өз мемлекетін құрды. Кейін XV ғасырда монғол империясы өз-өзінен ыдырап, бірнеше ұсақ хандықтарға бөлінеді. Нәтижесінде XVI ғасырда Жайық бойын түркі тілдес халықтар ноғайлар мен қазақтар бірігіп жайлаған. Бірақ бейбіт өмір ұзаққа созылмады. XVII ғасырдың бас кезінде ел тұтастығын сақтай алмай, өзара қырқысып жатқан қалмақтардың бір бөлігінің орыс мемлекеті бодандығына өте бастауы байқалды. 1628 жылы Жоңғар аймағынан шыққан қалмақ көші 1629 жылдары Ембі өзеніне, 1630 жылы Еділ өзеніне жетті. Қалмақтар жергілікті жерлерде ноғай руларымен қақтығысып, оларды ығыстыра бастаған. Осылайша Ембі, Ойыл өзендері бойынан Нарын құмы мен Боғда тауына қарай көшіп-қонған қалмақтарға қатысты Ресей өкіметі 1655 жылы сәуір айында арнайы Жарлық шығарып, Еділ-Жайық өзендері аралығынан жер берді. Кейіннен Еділ қалмақтары түрлі саяси-экономикалық себептерге байланысты 1771 жылы тарихи Отаны Жоңғарияға қарай үдере көшті. Ал 1801 жылы Еділ мен Жайық аралығына Кіші жүздің қазақтары ресми рұқсат арқылы өте бастады.

Жайық өзені бойындағы елеулі тарихи оқиғалар қарапайым халықтың еркіндікке ұмтылған 1773-1775 жылдардағы Е. Пугачев бастаған шаруалар көтерілісімен бастау алады. Жайық бойында крепостнойлық езгіден әбден титықтаған шаруалар Пугачев туының астына жиналды. Оған ұлттық азаттықты аңсаған Сарытау, Орал, Поволжье өлкесінде тұратын қазақ, қалмақ, татар, башқұрт, тағы басқа түркітілдес халықтар да қосылды. Қазақтардың Пугачев бастаған шаруалар көтерілісіне қатысуы кездейсоқтық емес.

1773 жылы 20 қыркүйекте Пугачев қазақ жұртына көтерілісшілерге 200 адам беру жөнінде үндеу тастайды. Сол жылдың қазан айында Досалы сұлтан өзінің ұлы Сейдалы бастаған жігіттерінен жасақталған отрядты Пугачевтің қарамағына жібереді. Айтулы оқиға жеңіліспен аяқталса да халық еркіндігі мен теңдігі күресінің бастамасы болды.

1783 жылдың тамыз айында Жайық казактары Сырым мен Нұралы хан ауылдарын тонау жорықтарын бастады. Нұралы хан Сырымның ел арасында беделі жоғары екенін білгендіктен, оны орыстардың түрмесінен босатып алады. Сырым темір тордан шыққан соң халық көтерілісінің қарқыны үдей түсті. Бұл уақытта патшаға қарсы бас көтеруден қорыққан Нұралы Сырымға қарсы шығып, Ресейді көмек беруге шақырады. Осы кезден бастап Сырым батырға екі жаумен бірдей шайқасуға тура келеді. 1784 жылы Сырым Сағыз өзенінің бойында Нұралы ханға шабуыл жасағанда, ол орыс-казак бекіністеріне қашып құтылды.

1785 жылы Сырымның үзеңгілестері орналасқан аудандарда – Орал (Жайық) бекінісінің төменгі жағында ірі шайқастар болды. 1783-1785 жылдары қазақтың байбақты, табын және тама руларының жайылымдық жерлерін казактар басып алған соң, қиян-кескі ұрыстар болып өтті. Бұл кезеңде Кіші жүздің батыс аудандарында стихиялы көтерілістер басталды, олар Жайық пен Ембі өзендері арасында көшіп-қонып жүрген руларды да қамтыды. Қалыптасқан жағдайды пайдалана отырып, патша өкіметі тікелей ру старшын дары мен келіссөздер жүргізе бастады. Бір жағынан, бұл саясат қазақ даласындағы хандықты жою мақсатында жүргізілді.

Жайық бойына жан бітірген тарихи оқиғалардың бірі Бөкей ордасының құрылуымен тығыз байланысты. Ресей империясы барлық жағынан кеңіп келе жатқан кез еді. Көршілес елдердің жерлерін басып алып, оларды ресейлік губернияларға айналдырды. 1795 жылы Польша королі тақтан құлап, королдіктің орталық бөлігі толықтай аннексияланды. Дәл осы жылы Курляндия герцогы да тағынан тайды. Міне, осындай тарихи оқиғалардың тұсында, яғни 1801 жылы Бөкей ордасы құрылды. Бұл кезде Грузия аннексияланып, Багратиони династиясының ғұмыры үзілді. Бұл екі ел байырдан келе жатқан христиан династиялары болатын. Ал бұл керісінше, Ресей империясы ерікті түрде үлкен территорияны Бөкейге берді.

Бөкей хандығы құрылғаннан кейін Жайық бойындағы жер қатынасында әділетсіздіктер орын алды. Жәңгірдің ағасы Мендігерей Бөкейханов ханның төңірегінде жүрген сұлтандар

Мұсағали, Шыңғали Ормановтар, Балқы Құдайбергенов т.б. шұрайлы жерлерді иеленді. Сонымен қатар Ішкі орданың халқы Орал казак-орыстарынан да қатты қысым көрді. Жайық өзенінің жағалауына адам жолатпады. Қазақтарға Жайықтан балық аулау түгілі су ішуге, мал суаруға рұқсат етпей, өзенге он шақырым жақындауға тыйым салынды. Ал, ол жаққа жайылып бара қалған малды айдап алып, иеленіп кетіп отырды.

Мінеки, осындай жер қатынасындағы әділетсіздіктер, Орал казак-орыстарының көрсеткен озбырлығы, түрлі салықтардан түскен ауыртпалықтар Орда халқының наразылығын тудырды. Бұл жағдайлар 1836-1838 жылдары халықтың көтеріліске шығуына әкеліп соқты. Көтеріліске Исатай Тайманұлы мен Махамбет Өтемісұлы жетекшілік жасады. Көтеріліс алғаш әр жерде ұйымдаспаған наразылықтар түрінде байқалса, кейіннен біріккен күшке айналып, ашық қарсылыққа ұласты. Көтерілістің негізгі қозғаушы күші бұқара халық болды. Бөкей хан 1812 жылы Жайық бөлімінің старшыны Жабал Бегалин қайтыс болған соң орнына Исатайдың жақын серігі М. Өтемісұлын тағайындайды. Махамбет жасынан ақын ретінде қалыптасып, әрі татар және орыс тілдерін үйренеді. Ол Жәңгір ханның баласы Зұлқарнаймен бірге Орынборда да тұрады. Жәңгір хан Махамбетті сарай ақыны жасауға тырысады, бірақ арадағы қарым-қатынас өзгеруіне байланысты Махамбет 1828-1829 жылдары өз ауылына кетіп қалады. Одан соң шекаралық үкімет тарапынан «Еділ арқылы құпия өткені үшін» деген айыппен қамауға алынып, екі жылдай қалмақ қамалында болады. 1831 жылы онда тырысқақ (холера) эпидемиясы басталғанда қашып кетеді. 1834 жылы Жәңгір хан Махамбетті старшындыққа тағайындайды, бірақ бұл тағайындауды Шекаралық комиссия бекітпейді. Жайық бойындағы жер иелену мәселесін шешуде Исатай мен Махамбет бабаларымыз бастаған қарсылықтың мәні зор.

Беріге келсек күнбатыс Алаш Оорда, Батыс Алаш Орда – ХХ ғасырдың басында Батыс Қазақстан аймағында орнаған ұлттық-мемлекеттік пішімдегі автономиялық құрылым. 1918 жылы қыркүйекте Уфа Директориясын құру мәжілісіне Алаш Орда үкіметі тарапынан 12 делегат қатысты. Олар 11-інші қыркүйекте автономиялық үкімет төрағасы Ә. Бөкейханның және Халел, Жанша Досмұхамедовтер (Орал), Бақтыгерей Құлманов, Уәлитхан Танашев (Бөкей ордасы), Сағындық Досжанов (Орынбор), Есенғали Тұрмұхамедов, Бижан Жанқадамов (Ақтөбе), сондай-ақ Ахмет Бірімжанов (Торғай), Әлімхан Ермеков, Мұхамеджан Тынышпаев (Жетісу) сияқты үкімет мүшелерінің қатысуымен төтенше мәжіліс өткізді.

Мәжілісте Алаш автономиясының жергілікті басқару жүйесі туралы мәселені талқылап, бұрынғы «Ойыл уәлаяты» Уақытша үкіметін тарату, оның орнына алашорданың батыс бөлімін құру туралы шешім шығарды. Ол ресми түрде «Алаш автономиясының батыс бөлігін басқару жөніндегі бөлімше» деп аталды. Оның төрағалығына Ж. Досмұхамедов сайланды.

Алаш Орда батыс бөлімінің әкімшілік құзыретіне бұрынғы «Ойыл уәлаятының» жеріне қоса Бөкей ордасының, Ақтөбе, Ырғыз уездерінің (Торғай обл.) және Маңғыстау уезінің (Закаспий обл.) аумағы кірді. Яғни Уфа мәжілісінің шешімінен кейін бұрын «Облыстық қазақ комитеті», «Ойыл уәлаяты» аталған күнбатыс Алаш Орданың жер аумағы 2 есе өсіп, тұрғын халқының жалпы саны 1,5 млн. адамға жетті. Осы кезенді зерттеуші кейбір тарихшылар Досмұхамедовтер ұйымдастырған халық милициясының құрамын ғана есепке алып, «Батыс Алашорда үкіметінің 2 мыңдай әскері болды» деген пікірге ғана табан тіреп келді. Шын мәнінде, сол кезде Бөкей ордасының Жаңақала, Казталов аудандары маңында Б. Құлманов басқарған үлгілі қазақ кавалерия бригадасы, Жайықтың оң жақ бетінде – Теңіз округі жерінде, сондай-ақ Жылыой, Рәкөш маңында Әубәкіров, Мендікұлов, Мұқан Көздекенов басқарған, Кетік (Форт-Александровск) қаласында Қадырбай Есмағамбетов, Әбуғали, Тәжіғали Таңқыбаев басқарған алашордашыл жасақтар құрылған.

Сондай-ақ Алаш қозғалысына Маңғыстау өңірінде Тобанияз тобы да тілекші болып, әскери қолдау көрсеткен. Тіпті, қазақ ауылдарын «ақ» пен «қызыл» атанған әскерилердің талап-

тонауынан қорғап қалу үшін атқа қонып, Нарын құмында белсенді іс-қимылымен аты шыққан әнші-композитор Өтеғали Арыстановтың жасақтары да алаш сарбаздарымен мұраттас-мұғдалас қарулы топтар еді.

Ақ Жайықтың тасыған арнасының әр толқынында тарихтың көне ізі жатыр. Осы уақыт аралығында жайсаң Жайық нендей оқиғаны бастан өткізбеді.

Бүгінде Жайықтың әр иірімі мен толқыны сол тарғыл тарихтың қарт куәсі болып тұрғандай күйге қалдырады.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Казахско-русские отношения в XVI-XVIII вв. (Сборник документов и материалов). Том 1. – Алма-Ата: Изд. АН Каз ССР, 1961. – 743 с.
2. Материалы по истории Казахской ССР (1741-1751). – Алма-Ата: Изд. АН Каз ССР, 1948. – Том 2. – Ч. 2. – 457 с.
3. Витевский В.Н. И.И. Неплюев и Оренбургский край в прежнем его составе до 1758 г. Историческая монография. – Казань: Типо-литография В.М. Ключникова, 1897. – Том 1-3. – 974 с.
4. Добросмыслов А.И. Тургайская область. Исторический очерк. – Тверь: Типо-лит. Н.М. Родионова, 1902. – 524 с.
5. «Ғылым Ордасы» РМК мұрағаты, 11-қор, 4-т., 239-іс.
6. «Ғылым Ордасы» РМК мұрағаты, 11-қор, 4-т., 327-іс.
7. Левшин А.И. Описание киргиз-казачьих или киргиз-кайсачих орд и степей. – Алматы: Санат, 1996. – 655 с.
8. Сборник узаконений о киргизах степных областей. Сост. И.И. Крафт. – Оренбург: Типо-литография И.Н. Жаринова, 1898. – 282 с.
9. Вяткин М.П. Батыр Срым. – М.-Л.: Издательство АН СССР, 1947. – 435 с.
10. Қазақстан тарихы туралы қытай деректемелері. II-том. – «Цин Гауцзун шилу», 678-цзюань, 19-бет. – Алматы: Дайк-пресс, 2005. – 567 б.

DOI 10.24412/3007-8946-2025-312-7-9

ӨЗБЕКӘЛІ ҺӘМ НАУРЫЗ

КЕНЖЕЕВА А.Т.

7M01603-Тарих: Тарих біліміндегі цифрлық технологиялар
Абай атындағы ҚазҰПУ

Аннотация. Бұл мақалада қазақ халқының ұлттық мерекесі – Наурыздың қайта жаңғыруы мен оның Өзбекәлі Жәнібековтің еңбегі арқылы халыққа қайтарылу тарихы қарастырылады. Кеңес билігі кезінде 1926 жылдан бастап Наурыз мейрамына тыйым салынып, ұлттық құндылықтар ұмыт бола бастағанымен, 1988 жылы бұлмерке ресми түрде Қазақстанға қайта оралды. Мақалада Жәнібековтің осы іске қосқан үлесі, оның идеологиялық шешімдері мен халықтың ұлттық сана-сезімін оятудағы рөлі талданады.

Кілт сөздер: тарих, этнография, Наурыз, саясат, Өзбекәлі Жәнібеков.

Аннотация. В данной статье рассматривается история возрождения казахского национального праздника Наурыз и его возвращение народу через творчество Узбекали Жанибекова. Хотя праздник Наурыз был запрещен в 1926 году при советской власти и национальные ценности начали забываться, в 1988 году праздник официально вернулся в Казахстан. В статье анализируется вклад Жанибекова в это дело, его идеологические решения, его роль в пробуждении национального самосознания народа.

Ключевые слова: история, этнография, Наурыз, политика, Узбекали Жанибеков.

Annotation. This article examines the history of the revival of the Kazakh national holiday Nauryz and its return to the people through the work of Uzbekali Zhanibekov. Although the holiday Nauryz was banned in 1926 under Soviet rule and national values began to be forgotten, in 1988 the holiday officially returned to Kazakhstan. The article analyzes Zhanibekov's contribution to this matter, his ideological decisions, his role in awakening the national consciousness of the people.

Key words: history, ethnography, Nauryz, politics, Uzbekali Zhanibekov.

Біз айшықтап атаған XX ғасырда қазақ көп құндылықты жоғалтып ала жаздады. Соның ең елеулісі - Наурыз мейрамы.

Еркіндік пен теңдікті аңсаған рухшыл елдердің намысын жанып, ұлттық ұстының ажарландырар, түбі мен тегін, танымы мен тарихын еске түсірер, ұлыстың ұзданын шындайтын өз Наурызды кешегі ғасыр саясаты шектеді. Нақтырақ айтсақ, 1917 жылы Ресейдегі төңкерістен кейін әлем тарихымен бірге қазақ мәдениеті құлдырай бастады. Ақ патшаны тақтан тайдырып, Кеңес өкіметін орнатқан большевиктер 1926 жылы КСРО құрамындағы Орта Азия елдеріне қатаң тыйым салды. Наурызды тойлау түгілі атаудың өзі қылмыспен пара-пар болды. Неге? Өйткені бұл күні көкірегіндегі бозторғайдай жаны бостандық аңсаған елдер рухани ымыраласып, бірігіп кететін.

Алып территорияны иемдеген, 15 елдің басын қосқан империяның сол кездегі «шаш ал десе бас алатын» большевиктері құрамдас елдің азаматтарынан «кеңес адамын» жасауды ең ұлы жетістік санады. Осылайша түркітекес елдердің ішінде қарға тамырлы қазақ ұлысын ерекше жіктеп алып, тұтас ұлттық болмысын жалаңаштауға тырысты. Орыстандыру саясатының ең өтімді жолы дәстүр мен діни шектеу деп тапқан сұм саясаткерлер 62 жыл бойы Ұлыстың ұлы күнін тойлатпай келді.

Иә, жоғарыда тілге тиек еткен ғасырлар көкжиегінде бізге дәл осындай қысым көрсетілген бе? Ұлт-азаттық көтеріліс, қолдан жасалған аштық, Алаш арыстарын қорғасын оққа таңған

ОФ "Международный научно-исследовательский центр "Endless Light in Science"

репрессия, Екінші дүниежүзілік соғыс, тың иегеру деп жалғасып кете беретін мың сан кедергілерден азып-тозып шыққан ұлт түбінде жандану, жасану кезеңін бастан өткерері хақ. Аз ұрпақтың өзі ата дәстүрінен мақұрым қалса ше? Африканың байрығы тайпаларындай өз тілінде сөйлейтін, баба жолын ұстанар ақырғы адам секілді жарық ғаламнан құндылығын өзімен алып жоғалары хақ. Бірақ қанды қырғынға ұшыраған еліміздің азаматы да, халқы да, құндылығы да бүгінгі жалғасқанына мың сан шүкірлік.

Шүкірлік айтқанымызбен кешегі қиын кезеңде құндылық үшін күрескен ұлыларды да ұлықтауымыз керек. Әдебиеттің «алтын ғасыры» саналған ХХ ғасырдағы ақын-жазушылар мен мәдениет қайраткерлері ел үшін, ұлт құндылығы үшін тынбай күресті. Солардың алғы шебінде Өзбекәлі Жәнібектің тұрғынын сан рет естіп, оқып келдік.

С. Керімбай мен Ә. Нәбидің «Өзбекәлі және Мәдени майдан» кітабын алып, парақтап-тарақтап шықтым. Бұл туындымен таныспай тұрып та Наурыз жайлы айтыла қалса Өзбекәлі Жәнібектің есімін, Ұлыстың ұлы күнін тойлау үшін жасаған ерлігін жиі еститінмін. Зиялы қауым, Өзағаның көзін көрген қаламгерлер сүйсініп жырлайтын, тебіреніп толғайтын. Десе де қолдағы құнығып оқыған құнды кітап ретінде «Өзбекәлі және Мәдени майдан» туындысынан бірқатар мысал келтіруді жөн санадым. Әуелі 1987 жылы Мәдениет министрі, артынан Республиканың идеология жөніндегі хатшысы болған тұлға жайлы айта келіп. Кітап авторы: «Билік тізгіні қолға тиген күні-ақ Өзбекәлі Жәнібек оны ұлт мүддесіне тиімді пайдаланды. Соның бірі – Наурызды қайтару операциясы», - дейді. Оған қоса Қонаевтың орнына келіп қазақ қоғамынан қысым көріп, пұшайман күйге түскен Г. Колбиннің халық алдында абырой жинауға аса мұқтаж болғанын, Өзағаның ішкі саясатының, төменнен талап түсіргенінің арқасында Наурыз тұрғысындағы ұсынысты амалсыз қолдағанын айтады.

Рас, бұл ретте Торғайды түлеткен, бабалар кесенесі жаңғыртқан, қазақ қыздарына жасалған қысымды алып тастауға күш салған, ұрпаққа теңдік алып берген, қазақтың мың жылғы жәдігерін топтастырған, қазақ өнер саңлақтарының есімін КСРО көлемінде танытқан Өзағаның өр екпіні мен аңсарынан бөлек, қарапайым ел де Наурызды асыға күткенін жасырмауымыз керек. Ел аңсап, тұлға талаптанғанның арқасында құндылық құм астынан шығарылғандай болды. Аттай 62 жыл жалпыхылықтық сипатта тойланбай келген (кейбір елді мекен, өңірде шағын аталып өткені болмаса) әз Наурыздың қайта түлеуіне сол кездегі қазақ қаламгерлерінің де үлесі болды. Десе де күллі операцияның тетігі Өзбекәлі Жәнібектің қолында тұрғаны анық.

Осылайша жарты ғасырдан астам уақыт ел жадында жаңғырған болмаса, тойланбай келген Наурыз мейрамы 1988 жылы қазақ қоғамымен қайта қабысты. Алғаш рет рухани астанамыз саналған Алматыда тойланды. Біз жоғарыда атаған кітапта Өзбекәлі Жәнібектің жары Қалихан апамыз: *«1988 жылы Наурыз өткізерде Өзағаң қатты қобалжыды. «Не болар екен, қалай өтер екен?» деп түнімен ұйықтамады. 22 наурыз күні таңертең көшеде мерекелік көңіл-күй пайда болды. Далада серуендеген жұрттың көбі ұлттық киім киіпті. Жастар алтыбақан теуіп жүр. Көше мен саябақта қазақша ән айтылып жатты. Біз қазіргі Достық көшесімен жоғары көтерілдік. Кенет үлкен концерттік бағдарламамен әртістер керуені көш тартты. Керуеннің басында әдемі шапан киген, ақбоз ат мінген жас жігіт келеді. Бұл жігіт Мұхтар Шаханов еді.*

1988 жылы Наурыз өткізуге тәжіктер мен өзбектер де ынта білдірді. Әлі есімде, сол жылы таудағы үйде тұрғанбыз. Кешке жақын Өзбекәлі жұмыстан келісімен телефон қоңырауы шырылдай бастады. Бәрінің наурызға арналған той жайында білгісі келді...» - деп толғанған екен. Ал Өзбекәлі Жәнібектің тұңғышы Ниетжан Өзбекстанның мәдениет саласының шенеуніктері Өзағаңа телефон соғып ала алмай жатқанын, әкесінен «бұрынғы тыйымды қалай сындырғаны» турасында білгісі келетіндіктерін сұрағанын айтады.

Расымен де Өзбекәлі Жәнібек секілді ұлт намысын ойлаған сол кездегі ымырашыл тұрғалардың арқасындан Наурыз мейрамы түркі халықтарының ішінде бірінші болып қазақ

ұлысында тойланды. Бәзден кейін 2 жыл өткенде өзбектер, тәжіктер, 1991 жылы түріктер, түркімен мен әзербайжандар тойлай бастады. Осы ретте біз мақаланың тақырыбын не үшін «Өзбекәлі һәм Наурыз» деп алғанымызға «Өзбекәлі және Мәдени майдан» кітабындағы мына бір естелікпен жауап берейік: «...Өзбекәлі 9 ақпанда идеология хатшысы қызметіне отырды. Арада бір апта өтпей «Лениншіл жас» газетінің «Тікелей телефон» айдарында Мұхтар Шахановпен сұхбат болды. Онда Наурыз туралы мәселе көтерілді. Газетке көлемді мақала шығады. Өзбекәлі сол мақаламен ойда-жоқта танысқан болып, газеттің редакторы Уәлихан Қалижанды түсініктеме беру үшін өзіне шақыртады. Сосын наурыз айының басында Жазушылар одағында жиын болып, «Наурыз» мәселесі көтеріледі. Жиынға Өзбекәлінің өзі де қатысады: Зиялы қауымның ұсынысын жинаған болып, Г. Колбиннің алдына кіреді» - дейді. Міне, осындай тәсілмен Ұлыстың ұлы күнін қайтарған Өзбекәлі Жәнібеков сынды тұлғалардың ерен еңбегін біз ұмытпауымыз керек.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Жәнібеков Ө. «Уақыт керуені». – Алматы: Жазушы, 1992.
2. Тұяқбаев М. «Өз-ағам – Өз-ағам». – Алматы: Арыс, 1999.
3. Әсемқұлов Т. «Есте қалған естеліктер». / «Алтын Орда» / 21.12.2001.
4. Жәкішева З. «Өзбекәлі Жәнібек тағылымы». – Алматы: «Алматы-жарнама», 2011.
5. Есенәлиев М. «Ұлтын ұлықтаған азамат». – Алматы, Арыс, 2015. 6. <https://bilim-all.kz/article/14497>

DOI 10.24412/3007-8946-2025-312-10-13

УДК: 7.038

ПОСТМОДЕРНИЗМДЕГІ КЕҢЕСТІК ҚОҒАМ ҚАЛЫПТАСТЫРҒАН СИМВОЛДАР МЕН ТАПТАУРЫНДАРДЫҢ ПОСТАДАМҒА ӘСЕРІ ЖӘНЕ СОЦ- АРТТЫҢ КӨРКЕМДІК ҚЫЗМЕТІ

ШАЙКЕНОВ АРМАН ЖАНУЗАКОВИЧ

М.Өтемісов атындағы Батыс Қазақстан Университетінің филология факультетінің
магистранты

Ғылыми жетекші — СҰЛТАНҒАЛИЕВА Р. Б.

М. Өтемісов атындағы БҚМУ қауымдастырылған профессоры (доцент), филология
ғылымдарының кандидаты.
Орал, Қазақстан

Аңдатпа: Бұл зерттеу кеңестік қоғам қалыптастырған символдар мен таптаурындардың постадамға әсерін және соц-арттың постмодернистік кеңістіктегі көркемдік қызметін талдауға арналған. Кеңестік идеология халық санасына терең сіңіп, ұжымдық жадының ажырамас бөлігіне айналды. Посткеңестік дәуірде бұл рәміздер жаңа мәдени және әлеуметтік мәнге ие болып, көркемдік интерпретацияның объектісі болды.

Зерттеу әдіснамасы ретінде мәдени-тарихи, семиотикалық және өнертану талдаулары қолданылды. Кеңестік символиканың постмодернистік интерпретациясы мен соц-арт туындылары салыстырмалы-талдамалық әдістер арқылы зерттелді. Негізгі нәтижелер бойынша кеңестік рәміздер постадам санасында екіұшты рөл атқаратыны және олардың соц-арт арқылы сындарлы қайта пайымдалатыны анықталды. Соц-арт кеңестік мұраны жоққа шығармай, оны жаңа контекстке енгізу арқылы мәдени интерпретациялаудың ерекше формасын ұсынады дәлелденді. Зерттеудің құндылығы – посткеңестік мәдениеттің өзіндік ерекшеліктерін, оның постмодернистік өнердегі көрінісін талдауда болып табылады. Бұл жұмыс мәдениеттану, өнертану және семиотика саласындағы ғылыми ізденістерге үлес қоса алады.

Кілт сөздер: кеңестік идеология, посткеңестік қоғам, символизм, мәдени трансформация, постадам, идеологиялық дискурс, тарихи жады, ұжымдық сана.

Кіріспе

Әдебиет – белгілі бір дәуірдің айнасы ғана емес, сонымен қатар оның ең терең құпияларын, ұжымдық жадын және идеологиялық құрылымдарын бейнелейтін қуатты дискурсивті кеңістік. Кеңестік қоғамда әдебиет социалистік реализм қағидаттарына негізделіп, мемлекеттің идеологиялық құралына айналды. Ол кеңестік символдарды, таптаурындарды бекітіп, оларды адам санасына терең сіңіруге ықпал етті.

Кеңес идеологиясы қалыптастырған әдеби рәміздер жүйесі белгілі бір архетиптерді тудырды: «еңбек адамы», «партия көсемі», «халық жауы» сияқты бейнелер тек әдеби сюжеттің элементтері ғана емес, қоғамның рухани-идеологиялық құрылымының негізі болды. Бұл символдық жүйе уақыт өте келе постмодернистік сынға ұшырап, соц-арттың көркемдік әдістері арқылы қайта пайымдалды.

Соц-арт әдебиетте де өзіндік ерекшеліктерімен көрініс тапты: кеңестік мәтіндерге интертекстуалдық сілтемелер жасау, идеологиялық клишелерді ирониялық тұрғыдан қайта құру, социалистік дискурстың жасандылығын ашып көрсету сияқты тәсілдер посткеңестік кеңістікте кең таралды. Осы мақалада біз кеңестік қоғам қалыптастырған символдар мен таптаурындардың

ОФ "Международный научно-исследовательский центр "Endless Light in Science"

әдебиеттегі көрінісін және соц-арттың олардың көркемдік трансформациясындағы рөлін қарастырамыз. Постмодернизм – XX ғасырдың екінші жартысында пайда болған мәдени-философиялық бағыт, ол дәстүрлі құндылықтарды қайта қарап, жаңа семиотикалық жүйелерді қалыптастыруды көздейді. Кеңестік қоғамның идеологиялық құрылымы мен оның қалдырған мұрасы постмодернистік зерттеулерде ерекше орын алады. Кеңестік рәміздер мен таптаурындар ұжымдық санаға терең сіңгендіктен, оларды қайта пайымдау мен көркемдік трансформациялау мәселесі өзекті болып табылады.

1. Кеңестік символдар мен таптаурындардың постадамға әсері. Кеңестік дәуірдің рәміздері мен идеологиялық таптаурындары посткеңестік қоғамның мәдени кодында маңызды орын алады. Бұл символдар ұжымдық жадтың (коллективтік память) ажырамас бөлігі ретінде постадамның (посткеңестік кеңістікте қалыптасқан тұлға) дүниетанымына тікелей ықпал етеді. Кеңестік дәуірдің белгілері, әсіресе, соцреализм стилінде бейнеленген визуалды өнерде, пропагандистік постерлерде, мемлекеттік рәміздерде айқын көрініс табады.

Постадам үшін кеңестік символдар екіұшты мәнге ие. Бір жағынан, олар ностальгиялық сентиментализмді (өткенді идеализациялау) тудырып, тұрақтылық пен ұжымшылдықтың символы ретінде қабылданады. Екінші жағынан, олар тарихи травматизмді (тарихи тәжірибеден туындаған психологиялық жарақат) еске салып, тоталитарлық жүйенің репрессивтік механизмдерін еске түсіреді.

Кеңестік идеологияның таптаурындары тілдік дискурста, мәдени архетиптерде және визуалды коммуникацияда ерекше рөл атқарады. Мәселен, соц-арт бұл рәміздерді деконструкциялау (семиотикалық құрылымдарын бұзу арқылы жаңа мағына беру) және ирониялық реинтерпретациялау (жаңа мазмұн беру) арқылы постадамның кеңестік мұраға деген көзқарасын қалыптастырады. Бұл процесс семиотикалық трансформация мен мәдени палимпсестің (жаңа мағына үстемеленген ескі мәдени қабат) негізінде жүзеге асады.

Кеңес Одағы халықтың санасын басқарудың негізгі құралы ретінде визуалды және вербалды рәміздерді қолданды. Кеңестік рәміздердің құрылымы нақты идеологиялық бағдарға ие болды және олар ұжымдық сананы бағыттау үшін стратегиялық түрде пайдаланылды. Мысалы, қызыл жұлдыз – кеңестік мемлекет пен коммунистік идеялардың біртұтастығын білдіретін әмбебап белгі; серп пен балға – социалистік еңбектің маңыздылығын және жұмысшы-шаруа одағын дәріптеу құралы, Ленин, Сталин және басқа көшбасшылардың бейнелері – билік легитимдігін сақтаудың және идеологиялық бағыт-бағдар берудің негізгі элементтері, ал пролетарлық еңбек культі – «жаңа адам» концепциясын қалыптастыру мақсатында еңбек өнімділігін ұлықтау ретінде сипат алды. Бұл символдық жүйе тек көрнекі ғана емес, сонымен қатар когнитивті және эмоционалдық деңгейде әсер ететін күрделі идеологиялық механизмге айналды.

Посткеңестік кеңістіктегі постадам кеңестік символиканы қабылдау барысында амбивалентті (екіұшты) көзқарас танытады. Біріншіден, бұл рәміздер ұлттық және тарихи бірегейлікті бейнелейтін код ретінде қарастырылса, екіншіден, олар әлеуметтік сананың жаңаруына кедергі келтіретін регрессивті (кері тартатын) факторға айналуы мүмкін. Осылайша, соц-арт өнері бұл рәміздерге жаңа интерпретация беріп, оларды постмодернистік сын тұрғысынан қарастыруға мүмкіндік жасайды.

2. Соц-арт: Кеңестік мұраға сын тұрғысынан қарау. Соц-арт кеңестік реализмнің символикасын деконструкциялау арқылы саяси және мәдени сынның ерекше формасын ұсынды. Бұл бағыттың негізгі өкілдері – Александр Косолапов, Комар және Меламид, Леонид Соков және басқа суретшілер – социалистік реализмнің рәміздері мен риторикасын пародиялық тұрғыда қайта қарастырды.

Соц-арттың басты ерекшеліктері:

- Кеңестік идеологиялық рәміздерге ирониялық көзқарас;

- Символдарды жаңа контекстте пайдалану арқылы олардың бастапқы мағынасын өзгерту;
- Капиталистік және социалистік мәдени кодтарды біріктіру арқылы жаңа мағыналар жасау;
- Кеңестік пропагандалық эстетиканы поп-арттың әдістерімен ұштастыру;
- Кеңес дәуіріндегі батырлар мен жұмысшылардың бейнелерін гиперболизациялау.

• Соц-арт туындылары көрерменге дәстүрлі идеологиялық дискурстарды жаңа тұрғыдан қарастыруға мүмкіндік береді. Кеңестік рәміздерді пародиялық тұрғыдан қолдану арқылы соц-арт өткеннің маңызын жоққа шығармай, оны қайта ойластыруды ұсынады.

Соц-арт шығармаларында кеңестік рәміздер жаңа семиотикалық контексте қарастырылады. Олар авторитарлық дискурстың тұрақтылығын шайқалтатын визуалды және лингвистикалық ойындарға ұшырайды. Кеңестік идеологияның негізгі элементтері (мысалы, Лениннің бейнесі, революциялық ұрандар, социалистік еңбек туралы клишелер) соц-артта гиперреалистік, гротеск немесе сарказм әдістері арқылы қайта пайымдалады.

Мысалы, Александр Косолаповтың «Ленин Кока-Коланы ішеді» шығармасы капиталистік жарнама мен кеңестік идеологиялық бейнені біріктіру арқылы социалистік мәдениеттің тұтыну қоғамымен астасуының абсурдтық аспектілерін көрсетеді. Бұл кеңестік рәміздерді сакралдық мәненен айырып, олардың коммерциялану мүмкіндігін ашып береді.

Посткеңестік кезеңде соц-арттың әдістері тек өнерде ғана емес, жалпы қоғамдық дискурста да көрініс тапты. Кеңестік мұраның сын тұрғысынан қайта қаралуы саяси риторикада, әдебиетте және кинода орын алды. Бұл кеңестік өткеннің рәміздерін тек тарихи артефакт ретінде емес, өзгермелі мағыналар жиынтығы ретінде қарастыруға мүмкіндік береді.

Соц-арттың посткеңестік дәуірдегі миссиясы – кеңестік мұраның ықпалын біржақты қабылдамау, керісінше, оны көпқабатты семиотикалық құрылым ретінде ашу. Кеңестік мәдениет пен рәміздерді терең талдау арқылы соц-арт тарихи дискурсты манипуляциядан арылтып, оны жаңа көзқарастар тұрғысынан бағалауға ықпал етеді.

3. Постмодернистік өнердегі соц-арттың көркемдік қызметі. Постмодернистік кеңестікте соц-арт тек кеңестік идеологияны ғана емес, жалпы идеологиялық дискурсты деконструкциялаудың құралына айналды. Соц-арттың көркемдік қызметі мына бағыттарда көрініс тапты:

- **Семантикалық инверсия:** Кеңестік ұрандар мен образдардың мағынасын өзгерту арқылы олардың бастапқы контексттен ажырауы. Мысалы, Ленин бейнесі немесе серп пен балға символикасы бір мезгілде әрі кеңестік насихаттың белгісі, әрі ирониялық мәдени код ретінде қабылдануы мүмкін.

- **Көпқабатты интерпретация:** Көрерменнің қабылдау ерекшеліктеріне қарай әртүрлі түсінуге болатын визуалды және текстуралды элементтерді қолдану. Бұл соц-арттың басты ерекшелігі ретінде мәдени семиотиканың дамуына ықпал етті.

- **Ирония мен сарказм:** Кеңестік символиканың мәдени капитал ретіндегі рөлін қайта қарастыру. Соц-арт кеңестік мұраны терістемей, оны жаңа эстетикалық және әлеуметтік мәнмәтінге енгізу арқылы посткеңестік қоғамның ерекшеліктерін көрсетеді.

- **Поп-мәдениетпен байланыс:** Соц-арт кеңестік рәміздерді капиталистік мәдениетке сай жаңа тұжырымдамалармен ұштастыра отырып, оның коммерциялық аспектілерін де ашып көрсетті.

Соц-арт социалистік реализмнің бейнелеу тәсілдерін әдейі асыра сілтеу арқылы олардың идеологиялық мазмұнын әшкерелейді. Мысалы, Виталий Комар мен Александр Меламидтің «Социалистік реализм стиліндегі американдық көріністер» сериясын айтуға болады. Бұл жұмыстар социалистік реализмнің пафосын гипертрофиялап, оның пропагандистік табиғатын көрсетеді. АҚШ-тағы бостандық пен демократияны социалистік стильде бейнелеу арқылы олар идеологиялық көркемдік әдістердің әмбебаптығын дәлелдейді. Сонымен қатар, соц-арт

постмодернистік өнерге тән эклектика әдісін қолдана отырып, кеңестік және батыстық мәдени кодтарды біріктіреді. Мысал, Леонид Соковтың «Ленин мен Микки Маус» мүсіні. Бұл туындыда Ленин мен Микки Маус қатар орналастырылып, тоталитаризм мен жаһандану арасындағы байланыс зерттеледі. Мұнда Микки Маус – батыстық коммерция мен мәдени экспансия символы, ал Ленин – социалистік утопияның белгісі. Осы екі қарама-қайшы образды біріктіру арқылы соц-арт кеңестік және батыстық құндылықтардың тоғысуын көрсетеді..

Соц-арт постмодернистік өнерде кеңестік рәміздер мен идеологиялық дискурстарды қайта пайымдаудың маңызды тәсіліне айналды. Оның көркемдік қызметі тарихи жадыны сақтау, оны сын тұрғысынан қарастыру және жаңа мәдени мәндер қалыптастыруға бағытталған. Кеңестік символиканың постмодернистік интерпретациясы арқылы соц-арт өткен мен қазіргі уақыттың, идеология мен коммерцияның, өнер мен саясаттың шекараларын жоюға ұмтылады.

Қорытынды

Кеңестік қоғам қалыптастырған символдар мен таптаурындар постмодернистік өнер мен мәдениетте ерекше орынға ие болды. Соц-арттың көркемдік қызметі осы рәміздерге жаңа көзқарас қалыптастыруға және оларды заман талабына сай интерпретациялауға мүмкіндік берді.

Бұл құбылыс посткеңестік кеңестіктегі жеке және ұжымдық жадыны қайта құру процесіне ықпал етіп, постадамның өзіндік мәдени кодтарын қалыптастыруда маңызды рөл атқарды. Соц-арттың визуалды және семиотикалық құралдары кеңестік рәміздердің бастапқы мәнін өзгертіп қана қоймай, оларды жаңа тарихи, мәдени және әлеуметтік контекстке енгізе отырып, қоғамның өзіндік мәдени идентификациясын қайта қарауға мүмкіндік берді.

Осылайша, постмодернизм аясындағы соц-арт кеңестік өткенге тек сын көзбен емес, оны шығармашылықпен қайта бағалау тәсілі ретінде қарау қажеттігін дәлелдейді.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР

1. Алтынбекова, Г. Кеңестік идеология және оның қоғамға ықпалы. – Алматы: Ғылым, 2020.
2. Жұмағұлов, С. Кеңестік кезеңдегі мәдени саясат // Қазақстан тарихы. – 2018. – №4. – Б. 25-32.
3. Әбжанов, Х. Кеңестік кезеңдегі ұлттық сана және руханият // Қазақстан тарихы. – 2019. – №2. – Б. 15-27.
4. Турсунов, Ж. Постмодернистік өнердегі идеологиялық трансформациялар — Алматы: «Өнер» баспасы, 2019
5. Әбдешұлы Қ. Тәуелсіздік және әдебиет. – Алматы: ҚазҰУ баспасы, 2012.

DOI 10.24412/3007-8946-2025-312-14-18

АЛАШТЫҢ МАЙТАЛМАН АҚЫНЫ – МІРЖАҚЫП ДУЛАТҰЛЫНЫҢ АҒARTУШЫЛЫҚ ҚЫЗМЕТІ ЖӘНЕ САЯСИ КӨЗҚАРАСТАРЫ

БИСЕМБАЙҰЛЫ МИРАС

әл-Фараби атындағы ҚазҰУ докторанты, Алматы, Қазақстан

СЕГИЗБАЕВА САНДУГАШ КЫДЫРБЕКОВНА

№73 мектеп-лицейінің қазақ тілі мен әдебиеті пәндері мұғалімі, педагог-зерттеуші, Астана, Қазақстан

Аңдатпа. Мақалада алаштың шоқтығы биік, кемеңгер тұлғасы – Міржақып Дулатұлының қоғамдық және ағартушылық қызметі, қазақ ұлтының, мемлекеттілігінің дамуына қосқан сүбелі үлесі мен саяси көзқарастары зерделеніп, талданған. Міржақып Дулатұлының 1905 жылдан бастап өмірінің соңына дейінгі қазақ елдігі үшін күрескен саяси қызметі және газет-журналдарда көтерген өміршең мәселелері баяндалған. Алаш азаматының отырықшылану, земство, әйел мәселесі, кооперация, 1916 жылғы 25 маусымдағы жарлыққа көзқарасы, қазақ әліппесі және қазақ тілінің ары қарай дамуы хақында көзқарасы, сонымен қатар, ақиық ақынның қазақ жұртын 1921-1922 жылғы ашаршылықтан құтқарған ғаламат ерлігі егжей-тегжейлі сипатталған.

Тірек сөздер: Алаш, ағартушылық қызмет, 1916 жылғы ұлт-азаттық көтеріліс, “Қазақ” газеті, “Есеп құралы” оқулығы.

Міржақып Дулатұлы 1885-1935 жылдар аралығында өмір сүрген қазақтың ақыны, саясаткері, көсемсөз шебері, қоғам қайраткері. 1905 жылы қол қойылған Қарқаралы петициясының, 1909 жылы шыққан «Оян, қазақ!» атты қазақ манифесінің авторы. 1910 жылы таза проза үлгісінде жазылған «Бақытсыз Жамал» атты алғашқы қазақ романын жариялаған ақын. Міржақып Дулатұлы өз өмірінде барлығы 2000 мақала жазған. Алғашқы мақаласын 1907 жылы Петерборда шыққан «Серке» газетінде жариялады. Кейін «Айқап», «Қазақ», «Сарыарқа», «Ақ жол» газеттерінде жалынды, қанды қыздырарлық мақалаларын шығарады. Ахмет Байтұрсынұлымен қатар «Қазақ» газетінде редакторлық етіп, жер, оқу-ағарту, кооперация және тағы да басқа мәселелерді көтереді. Міржақып мақалаларын «Тайшұбар», «Азамат», «Алаш азаматы», «Түрік баласы», «Мадияр» сынды бүркеншік атпен жазып отырған.

Міржақып Дулатұлы 1907 жылы 3 маусымдағы жарлыққа өре түрегеле қарсы шықты. Ол жарлық бойынша, қазақ сияқты Түркістан және Сібірдегі біраз халықтар Мемлекеттік Думаға депутат сайлау құқықтарынан айырылды. Үкімет қазақ сынды халықтарға естуге түрпідей тиетін айып тақты. Үкіметтің ойынша, қазақ Думадағы мемлекеттік маңызды мәселелерді шешуге ақыл дәрежесі әлі жеткен жоқ. Қазақ халқы – надан халық, онымен қоса, қазақ – мал бағатын көшпелі халық. Көшпелі халыққа мемлекеттік істерге араласуға хақысы жоқ деген сынды ой түйді. Міржақып Дулатұлы қазақ халқының қамын жеген үзеңгілес, пікірлес, ниеттес достары Әлихан Бөкейхан және Ахмет Байтұрсынұлымен бірге бұл жалаға тойтарыс берді. Қазақ халқы халық болып қалғысы келсе, айырылып қалған жерлерін қайтарғысы келсе, басқа жұрт қатарлы терезесі тең халық болғысы келсе, ел мүддесін қорғауы тиіс отаншыл депутаттарды сайлауға тиіс деп қарсылық танытты [1, 7 б.].

Міржақып Дулатұлы «Қазақ» газетінде, 1913 жылы, 102-бетте “Земство не нәрсе?” деген жалпы тақырыппен мақала жариялады. Міржақып земствоның маңыздылығын қысқа да нұсқа, тайға таңба басқандай түсіндіреді. Земство оқу ісін жүргізуге, мектеп-медресе салуға, от пен судан сақтауға, адам дәрігері мен мал дәрігеріне көмек беруге, жол салуға, пошта байланысын

нығайтуға, ашаршылықта, жұтта мұқтаждарға көмек беру үшін қажет мемлекеттің ішіндегі жергілікті басқару мекемесі деп қысқа қайырады. Бұндай земстволар алаш комитеттері жұмыс жасағанда қызмет атқарды. Міржақып Дулатұлы жер комитеттерін ашқан [1, 8-9 б.].

Міржақып Дулатұлы қазақ халқын тек білім-ғылым және ағарту жолына салуға ғана тырыспады, ол саясатқа белсене араласқан алаш арысы еді. Заңды жетік білген ол қоғамдық қызметтерге әрдайым араласқан. Елде орын алған басбұзарлықты әрдайым тілдеп, халықтың бойындағы, заңдағы кемшіліктерді басып айтатын. Қазақ халқын отарлаған, мойнына арқан салып, нокталаған патша үкіметінің әкімшілігін ашық сынға алатын. «Сот ісі», «Жер аудару» атты мақалаларда ол патша үкіметінің қызметкерлерінің жүгенсіздігін ашына жазады. Мақалаларда ол орыстардың «екі мәстегімді ұрладың» деп қазақтарды ұрып-соғып, үйін тінткілеп, табандарын темірмен қыздырып басқан зұлымдықтарын ашық жазады [1, 14 б.].

«Айқаптың» 1912 жылғы 3-4 сандарында Ахмет Байтұрсынұлының әліпбиі жарияланған. Журналдың кейінгі бір санында Ш. Жияшев деген кісі неге татар әліппесі алынбаған, түрік тілінен өзгеше әріптер неге енгізілді деген кінә тағады. Міржақып Дулатұлы «Айқаптың» 8-санында қазақ тілінде қолданылатын ғана әріптер әліппеге енгізілді, барлығы 13 әріп алынып тасталды деп өзінің ұстазын қолдап шығады [1, 16 б.].

«Қазақ халқына діни бір уағыз» атты өлеңінде ол әр болыста бір мешіт және медресе болсын, әр медреседе бір молда және бір оқытушы болсын деген ұсыныс айтады. Бірі-мұсылманша діни уағыз айтса, бірі орыс тілін үйретіп, зайырлы білім үйреткені дұрыс деп түсінеді. Яғни, бұдан Міржақыптың әрі зайырлы білімнің, әрі діни білімнің тең дәрежеде оқытылуын талап еткен көрегендігін аңғарамыз.

Міржақып Дулатұлы Шоқан Уәлиханнның өмірбаянын зерттеуге өз үлесін қосқан. Мысалы, ол Шоқанның Тургеневпен, Чернышевскиймен дос болғанын бірінші рет зерттеп, зерделеп жеткізген автор болатын. Міржақып Абайтануға өз үлесін қосқан. 1908 жылы татар тілінде шығатын «Уақыт» газетінің 383-санында «Ибраһим ибн Кунанбаев» атты мақаласын жариялайды. Міржақып Абай өлеңдерінің негізі Лермонтовқа үндес екенін, ақынның бірнеше тілді білгенін, танымы ауқымды, ойы ұшқыр, ұлтжанды екеніне баса назар аударады. 1914 жылғы «Қазақ» газетінің 67-санында Абайдың қайтыс болуының онжылдығына орай тағы да бір мақала жариялайды. Абайға осындай баға береді: “Бәлкім, мұнан кейін Абайдан үздік артық ақындар, жазушылар шығар, бірақ ең жоғары, ардақты орын Абайдікі, қазақ халқына сәуле беріп, алғашқы атқан жарық жұлдыз – Абай” [1, 21-22 б.].

Міржақып Дулатұлы жер мәселесіне егжей-тегжейлі тоқталды. Ол қазақ зиялыларының арасындағы бұл дауды шешу қажет деп тапты. Бақытжан Қаратай, Жаһанша Сейдалинов, Мұхамеджан Сералинов сынды азаматтар қала салып, отырықшылану керек деп ұқты. Орыс мұжықтары соңғы 15-20 жылда қаптап келіп, қазақ жерін тартып алумен айналысты. Егерде қазақтар қалған жерлерге ие болмаса, бар жерлерінен мақұрым қалады деп қауіптенді. Олар үкімет ұсынған 10 десятина жерге ие болып, егін егіп, отырықшылану керек деп санады. Отырықшы халықтар отарба, телеграм сынды өнертабыстарға қол жеткізгенін ескертіп, қазақтар да жаңа технологияларды шығару үшін отырықшылыққа көшу керек деп ұққан. Әлихан Бөкейхан, Ахмет Байтұрсынұлы бастаған азаматтар қазақ жері отырықшылануға жарамсыз деп ұқты. 15-16 жыл егін салған жер тозып, шаңы шығады, тағы да жаңа жерге салу керек болады. Онымен қоса, жаңағы тозған жер 20-25 жыл бойы тынығу керек. Винер, Клеменц сынды ғалымдар қазақ халқы малшылықтан басқа шаруашылықпен айналыса алмайтынын ашыға жазған еді. Швейцария сынды халқы тығыз орналасқан ел де мал шаруашылығымен айналысатынын келтірген Әлихан Бөкейхан қазақ мал шаруашылығымен айналыса бергені дұрыс деп нығарлап айтты. Міржақып Дулатұлы екі топтың уәждерін сараптай отырып, қала салуды қуаттаушыларды қолдағысы

келетінін білдіреді. Алайда, екі жақ та өз пікірлерінің дұрыстығын растайтын дәлелдер келтірмейінше, шешім қабылдамаған дұрыс деп тұжырымдады [1, 44 б.].

Міржақып Дулатұлы қазақ тарихын түгендеуге де өз үлесін қосты. Ол қазақ пен қырғызды ажырата білу керектігін, қазақ пен орыс қазагін шатастыру – надандық деп ұқты. Кейбір халық айтатындай қазақ халқы казактардың атын алмады, керісінше, қазақ халқын үлгі тұтқан, көшпелі тұрмысқа қызыққан, еркіндікті аңсаған орыстар өздерін казактар деп атай бастағанын нығыздап жазады [1, 61 б.].

Онымен қоса, ол «алаш» деген сөздің мағынасын ашқан алғашқы авторлардың бірі. Оның есебінше, «алаш» деген сөз «отандас» дегенді білдіреді. Ол бір ақынның Абылайға айтқан өлеңінен мынандай мысал келтіреді:

“Тақсыр-ау, ұнатсаңыз, қарашыңмын,

Ұнатпасаң, жай жүрген алашыңмын” [1, 63 б.].

Одан басқа, Міржақып қазақ халқын кооперациямен таныстырады. Оны ол уақ қарыз серіктестігі деп атаған. Ол қазақтың малы татар я ноғай саудагерлері тарапынан сатып алынып, кейін Ішкі Ресейге сатылып, сол Ресейден қазақ еліне екі еселенген сомада тағы да сатылатынына қынжылды. Қазақтың тақырға отыруын тоқтату үшін серіктестік құру қажет деп тапты. Кооперация деген бірігіп кәсіп қылу екен. Оны тәртіппен жүргізіп, қазынадан молырақ түп сома алып және мемлекеттік банктен де қысқа мерзіммен ақша алып бастаса, көп пайдалы іс қылуға болады деп тұжырымдады [1, 185 б.].

Міржақып Дулатұлы әйел теңдігі мәселесі бойынша да толғанды. 1917 жылы Ақмолада болған облыстық құрылтайда әйел теңдігі мәселесін көтерген бірден-бір тұлға-Міржақып Дулатұлы болатын. Ол қазақ халқының әйел затын бағаламауы, адамға санамауы кең таралған дүние деп санады. Бүкіл халықтың тәрбиесі – әйелдің қолында, әйел – халықтың анасы деп, ол Кеңес үкіметінің қалыңмалды жою, көпәйелалұшылыққа тыйым салу сынды заңдарын қолдады [2, 33 б.].

25 маусым жарлығына сәйкес, ол қазақ халқының окоп қазуға жұмысқа жұмылдырылғанына таңқалғанын жазады. Бастапқыда бұл соғысқа қазақ жұмысшыларын былайша қатыстыру заңсыз деп ұққан Міржақыппен оның қатарластары қазақ халқы Бірінші жиһандық соғысқа қатысса, атты әскер қатарында шайқасқаны дұрыс деген ойда болды. Бірақ ол үшін Ресей қазақ әскерінен тұратын жеке жасақты даярлау қажеттігін, қазақтарды қару-жарақпен қамтамасыз ету керектігін мәлімдеді [2, 212 б.].

Жарлыққа қарсы шыққан қазақтар көтеріліс ұйымдастырады. Алаш зиялылары көтерілісшілердің ұстанымын түсінеді. Бірақ жағдайды ушықтырмау үшін көтерілісшілердің патша үкіметіне қарсы ашық соғысқа шыққанын құптай қоймады. Алаш зиялыларының ұлт-азаттық көтеріліске көзқарасын былайша түсіндіруге болады:

1) Алаш зиялылары патшаның жарлығымен келіспеді, бірақ ымыраға келуге тырысты. Олар бар әдіспен мобилизацияны кері шегіндіруге тырысты. Олар патша үкіметінің жігіттерді қару-жарақпен қамтамасыз етпейтінін көріп, өздері оларды қамсыздандыруға күшін жұмсайды;

2) Олар қазақтың жай ғана окоп қазатын жұмысқа жұмылдыруға қарсы шықты. Олардың пікірінше, қазақтар атты әскерде соғысуға лайықты. Қазақтар тәжірибе жинап, ел ішінде армия құра алады деп сенді. Ресейдің ыдырайтынын сезіп, тәжірибе жинаған қазақтар елдің болашағын қорғайды деп үміттенді;

3) Олар көтерілісшілердің патша үкіметіне қарсы шығып, бүлік шығаруын құптай қоймады. Егер көтерілісшілер қоймаса, патша үкіметі қарапайым халықты текке жазалайды деп сендірді. Қазақтарда ешқандай жөні түзу қару-жарақ болмағандықтан, патшаны жеңуге болмас деп сендірді;

Ал 1917 жылдың 5 ақпанында Әлихан Бөкейхан Минскідегі Земскі және қала одақтары жанынан бұратаналар бөлімін ашады. Бөлімнің бастығы болып Ә.Бөкейхан бекітіледі, ал оның орынбасары қызметін М.Есболұлы атқарады. Бөлімді ашқан бетте екеуі оған хатшылық қызметке М.Дулатұлын шақырады. Алаш зиялылары әскерге шақырылғандарды азық-түлікпен, дәрі-дәрмектермен, құрал-саймандармен қамтамасыз етті [3, 199 б.].

1917 жылы 21 қарашада «Қазақ» газетінде Алаштың бағдарламасы жарияланды. Ол 10 бөлімнен тұрды. Онда мемлекет қалпы, автономия, жер ісі, сот ісі, дін ісі мәселелері жазылды. Ұлттық-аймақтық Алашорда автономиясы Федеративті, Парламентті, Демократиялық Ресейдің құрамында болуы тиіс деген байлам жасалды. Неке, жесір, ажырасу, балаға ат қою – молданың қолында болатын істер, ал ауыр жазаны алқабилер соты қарайды деген өзгерістер енгізілді. Салықты байға байша, кедейге кедейше деген әдіспен салған. Яғни, байлар көбірек салық төлеген. Тегін білім беру заңдастырылды. Алашорда автономиясының бағдарламасының авторлары: Әлихан Бөкейхан, Ахмет Байтұрсынұлы, Міржақып Дулатұлы, Елдес Омар, Есенғали Тұрмұхамед, Ғабдолхамид Жүндібай, Ғазымбек Бірімжан.

Міржақып Дулатұлы 1918 жылы Торғайда алаш армиясын құрған еді. Азамат соғысы кезінде Әлихан Бөкейхан, Хамит Тоқтамыш, Жаһанша Досмұхамедұлы, Халел Ғаббас, Мұхаметжан Тынышбайұлы сынды алаштың ардақты азаматтарымен бірге қызылдарға қарсы әскери жасақты құрумен айналысқан.

Міржақып «Ауыл тілі» газетінде 1926 жылы 27 шілдеде «Мадияр» атты бүркеншік есіммен сол кездегі ҚазАКСР ОАК төрағасы Жалау Мыңбайұлына қазақ тіл мәселесі бойынша хат жолдайды. Лениннің ұранын жамылған Кеңес үкіметі «қазақыландыру» сынды жалған ұранмен қазақ тілін қорлап жатқанын, көзбояушылықпен ұлттық мүддені аяқасты еткенін, билік басындағылардың немқұрайлылығы мен сауатсыздығынан қазақ тілі бейшара күйге ұшырағанына налып, күңіреніп, жағдайды дұрыстауға өтінеді [2, 197-198 бб.].

Алаш зиялылары елді ашаршылықтан құтқару қажеттілігін «Қазақ тілі» газетінде және «Ақ жол» газетінде жазып, байлардан малдарды кедейлерге таратуды сұраған. Міржақып Дулатұлы, Әлихан Бөкейхан, Ахмет Байтұрсынұлы, Мұхтар Омарханұлы Әуез, Қошмұхамед Кемеңгер халықтың әл-ауқатын сипаттап отырған. Ең алғаш болып аштыққа қарсы күресу керектігін айтқан – Міржақып Дулатұлы еді. Міржақып жылудан құралған малды ашаршылыққа ұшыраған халыққа жеткізу керек деп дабыра қылды. Халық оны қызу қолдап, 2-3 айдың ішінде 15 мың мал жинаған. 1921 жылы маусымда “Аштарға көмек” комитеті құрылды. Комитеттің төрағасы болып Сейітқали Меңдешұлы сайланды, алайда, шын мәнінде, Семейден Торғайға, одан Оралға 15 мың малды халыққа таратқан Жүсіпбек Аймауытұлы болатын. Малдың жартысынан астамын байлардың малы болатын. Әлихан Бөкейхан, Міржақып Дулатұлы, Қошмұхамед Кемеңгер және Мұхтар Омарханұлы Әуез өз малдарын қосқан [4].

Міржақып Дулатұлы 1920 жылдан шыға бастаған, Сұлтанбек Қожанұлы редакторлық еткен «Ақ жол» газетінің бар жұмысын атқарады. Бұл газет алдыңғы “Қазақ” газеті сынды халықтың көзі және құлағы бола алды.

Тұрар Рысқұлұлының мәлімдеуінше, Міржақып Дулатұлын, Жаһанша Досмұхамедұлын, Халел Досмұхамедұлын, Мағжан Жұмабайды, Мұхаметжан Тынышбайұлын, Елдес Омарұлын, Жұмағали Тілеулин және тағы да басқа алаш зиялыларын Сұлтанбек Қожанұлы тартса, Сәкен Сейфуллин бұл іске Нәзір Төрекұлұлы жауапты деген ойда болды.

Міржақып Дулатұлы 1916 жылы «Қирағат кітабын», 1923 жылы сол кітаптың толықтырылған нұсқасын, 1914 жылы «Есеп құралын» жарыққа шығарды. 1920 жылдары Алаш зиялылары Ташкент қаласында жиналып, барлық қазіргі қазақ оқулықтарының тұңғыш авторлары болды. Әлихан Бөкейхан «география», Жүсіпбек Аймауытұлы «психология», Мағжан Жұмабай «педагогика», Елдес Омарұлы «физика», «геометрия», оқулықтарының авторлары,

Жұмақан Күдеріұлы «Өсімдіктану» атты оқулық шығарып, «ботаниканың» негізін қаласа, Мұхтар Әуез «әдебиет» туралы тұңғыш оқулық шығарған еді. Қошмұхамбет Кемеңгер мен Ахмет Байтұрсынұлы қазақ тілінің негізін қалап, лингвистика саласын дамытса, Телжан Шонанұлы 1932 жылы «Қазақстан тарихы» оқулығын жазды, ал Жұмағали Тілеуліұлы қазақ медицинасының негізін қалап берді. Ол «Анатомия» атты оқулық шығарды. Егерде Ахмет Байтұрсынұлы қазақ әліпбиін шығарып, қазақ тілінде жаңа ережелерді енгізіп, реформаласа, Міржақыптың «Есеп құралы» бастауыш сыныптарға арнап жазылған алғашқы математика оқулығы еді [5, 5 б.].

Міржақып Дулатұлы Ахмет Байтұрсынұлы және Халел Досмұхамедұлымен қатар латын және грек тілдерінде әбден бекітілген ғылыми терминдерді қазақшалаған ғалым еді. Оның енгізген терминдері: қосынды, қосылғыш, ондық сандар, теңге, тиын, шақырым, сүйем, қарыс, екі белгілі сандарды көбейту, ондық сандар, көбейтінді, есе артық, есе кем, бөлгіш, бөлінді, көбейту кестесі, минут, секунд, алыпсатар, енбекақы, азайтынды, қалдық сан, баспа табақ, бөлу, бөлгіш, пұт, қадақ және тағы да басқа [5, 9 б.].

Міржақып Дулатұлы 1911 жылы, 1922 жылы Семейде, 1928 жылы Мәскеудегі Бутыркада түрмеде қамалды. Міржақыпқа түрлі айыптар тағылып, ол Сібірге қудаланады. Міржақып Дулатұлы жүрек демікпесінен Сосновецқада 1935 жылы көз жұмыпты [6, 161 б.].

1990 жылы жас ғалым Марат Әбсеметтің жанкешті ізденгіштігінің арқасында Сосновец деген жерде Міржақыптың қабірі табылды. Солай, Міржақып өз еліне қайтып оралды [6, 64 б.].

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Дулатұлы М. Бес томдық шығармалар жинағы. Т.2: Көсемсөз, әдеби сын, зерттеу мақалалары: әдеби-көркем басылым / Құраст. Г. Дулатова, С. Иманбаева, 2003. - 390 б.
2. Дулатұлы М. Бес томдық шығармалар жинағы. Т.3: Көсемсөз, әдеби сын, зерттеу мақалалары, қазақ тілінде басылған кітаптар көрсеткіштері: әдеби-көркем басылым/Құраст. Г. Дулатова, С. Иманбаева, 2003. - 398 б.
3. Қойгелдиев М. Алаш қозғалысы (Көмекші оқу құралы). —Алматы, «Санат», 1995.—368 бет.
4. Ұраным - Алаш!...: (түрме әфсанасы): зерттеулер/Т. Жұртбай, Қ. Алпысбаев; ҚР Мәдениет және ақпарат м-гі; Ақпарат және мұрағат комитеті; [ғылыми ред. Қ. Алпысбаев]. Алматы:Ел-шежіре, 2008. 1-том. —468 б.
5. Дулатұлы М. Бес томдық шығармалар жинағы. Т. 4: Ағартушылық бағыттағы еңбектері мен оқу құралдары: әдеби-көркем басылым/Құраст. Г. Дулатова, С. Иманбаева, 2003. - 342 б.
6. Алаш қызы Гүлнар: естелік-эссе / құраст.: Қ. Әлім, Е. Сатыбалдиев. – өнд. толықт. 2-басылым. – Алматы: Мектеп, 2014. – 264 б.

DOI 10.24412/3007-8946-2025-312-19-26

УДК 351.82

ОТ ПОРАЖЕНИЙ К ТРИУМФУ: ИСТОРИЧЕСКИЕ ПРИМЕРЫ ДЛЯ СОВРЕМЕННОГО ЛИДЕРСТВА

КАУН СЕРГЕЙ БОРИСОВИЧ

Старший преподаватель кафедры источниковедения Белорусского государственного
университета,
Минск, Беларусь

НАБОКА ДАНИИЛ ЮРЬЕВИЧ

Студент факультета экономики и менеджмента Белорусского государственного
экономического университета,
Минск, Беларусь

Аннотация. В статье анализируется опыт выдающихся лидеров, таких как Пётр I, Авраам Линкольн, Уинстон Черчилль, Барак Обама и Ангела Меркель, с целью выявления управленческих стратегий, позволяющих преодолевать неудачи и достигать значительных результатов в условиях современной динамики. Исследование демонстрирует, что исторический опыт, основанный на решительности, моральной стойкости, инновационном подходе и стратегическом мышлении, способен послужить фундаментом для разработки эффективных управленческих практик. Особое внимание уделяется развитию ключевых компетенций, таких как устойчивость и адаптивность, что обеспечивает гибкость принятия решений в быстро меняющейся обстановке.

Ключевые слова: неудачи и поражения, лидер, исторические примеры, устойчивость, адаптивность, стратегическое мышление.

Актуальность исследования заключается в том, что в условиях растущей глобальной неопределённости и стремительных перемен современное государственное управление сталкивается с необходимостью пересмотра традиционных методов и перехода к инновационным подходам. Изучение исторического опыта великих лидеров позволяет переосмыслить существующие модели управления, выявить их сильные и слабые стороны, а также адаптировать проверенные временем стратегии к современным реалиям, что является важным условием повышения эффективности управления и устойчивого развития общества.

Цель исследования состоит в анализе управленческого опыта великих исторических личностей, выявлении ключевых стратегий и компетенций, способствующих преодолению неудач, и разработке рекомендаций для применения этих уроков в современном управлении.

Неудачи и поражения играют важную роль в формировании личности и профессиональных качеств лидеров. Психологический аспект восприятия неудачи имеет решающее значение. Люди, которые воспринимают неудачу как окончательный крах, часто теряют мотивацию и уверенность в своих силах. В отличие от этого, те, кто рассматривает неудачу как временное препятствие и возможность для роста, способны продолжать двигаться вперед, извлекая полезные уроки.

Философский подход к неудаче также важен. Великие мыслители, такие как Сократ и Сенека, подчёркивали, что неудача является неотъемлемой частью пути к самосовершенствованию и мудрости. Неудача не определяет человека, а его реакция на неё. Это понимание способствует развитию устойчивости и способности адаптироваться к изменениям, что является важными качествами для успешного лидера [1, 2].

ОФ "Международный научно-исследовательский центр "Endless Light in Science"

Способность *лидеров* воспринимать неудачи как возможность для обучения и роста имеет значительное влияние на их дальнейшие действия. Лидеры, которые извлекают уроки из своих ошибок и используют их как обратную связь для улучшения, достигают больших успехов. Они анализируют причины неудач, выявляют слабые места и разрабатывают стратегии, которые позволяют избежать повторения ошибок в будущем.

Этот процесс анализа и корректировки помогает лидерам развивать стратегическое мышление и гибкость. Например, когда руководитель сталкивается с провалом, он может использовать этот опыт для разработки новых подходов и методов работы. Таким образом, восприятие неудачи как источника ценного опыта способствует не только личному и профессиональному росту, но и улучшению организационных процессов и результатов.

Неудачи предоставляют уникальные возможности для самосовершенствования и развития. Они стимулируют человека выходить за рамки привычного, искать новые пути решения проблем и улучшать свои навыки. Лидеры, которые воспринимают неудачи как стимул для обучения, постоянно развиваются и совершенствуются. Они понимают, что каждый провал содержит уроки, которые могут стать основой для будущих успехов.

Важным аспектом является способность лидеров извлекать конструктивные выводы из своих ошибок. Это включает в себя не только признание своих слабостей, но и поиск способов их преодоления. Такой подход способствует развитию критического мышления и инновационного подхода к решению проблем.

Исторические примеры великих лидеров подтверждают важность восприятия неудач как возможностей для роста и преобразований. Один из ярких примеров – *Пётр I*, путь которого был усеян значительными испытаниями и поражениями, послужившими толчком для его дальнейших преобразований.

В начале правления молодой царь столкнулся с серьёзными препятствиями. Консервативные силы, представленные боярством и старообрядцами, активно противились его нововведениям, в то время как регентша царевна Софья обладала неоспоримым влиянием. Политическая напряжённость и сговор создавали нестабильность в стране, усиливая внутренние противоречия.

В начале августа 1689 года Петру донесли, что на него готовится покушение. Чувствуя надвигающуюся угрозу, он вместе с несколькими телохранителями укрылся в Троице-Сергиевом монастыре. Чтобы сохранить власть, Софья послала в монастырь патриарха Иоакима для переговоров, однако тот, нарушив указания, провозгласил царём именно Петра. Вскоре почти все военно-политические силы перешли на сторону молодого царя. Единственным оставшимся противником оказался начальник стрелецкого приказа Фёдор Шакловитый, верный Софье, но даже его удалось устранить. Лишившаяся власти, царевна была отправлена сначала в Святодуховский, а затем в Новодевичий монастырь. Так уже в 1689 году власть окончательно перешла к Петру I, хотя формально страной управляли Пётр и его сводный брат Иван V.

Укрепив внутреннюю стабильность, молодой царь обратил внимание на внешнеполитические задачи и вопросы безопасности государства. В 1695 году он инициировал первую Азовскую кампанию с целью захвата крепости, имеющей решающее значение для получения выхода к Чёрному морю. В 1696 году, преодолев первоначальные трудности, его войска успешно взяли крепость, отрезав турецкий флот, что открыло стратегически важный морской проход для страны.

Понимая необходимость изменений, Пётр I начал проводить реформы, направленные на модернизацию России. В 1697 – 1698 гг. он предпринял *«Великое посольство»* – поездку в Западную Европу, где Пётр изучал передовой опыт европейских стран. Возвратившись в Россию, он начал активно воплощать заимствованные европейские методы управления государством,

технологии производства и культурные преобразования. Царь реформировал армию и флот, создал современные мануфактуры, а также развивал науку и образование.

Параллельно Пётр принял решение радикально изменить облик страны. В 1703 г. он заложил фундамент нового города – Санкт-Петербурга, который должен был стать «окном в Европу». Создание этого современного центра представляло собой не просто архитектурный проект, но и символ стремления к интеграции с европейской культурой и экономическими достижениями. Несмотря на огромные финансовые затраты, суровые климатические условия и сопротивление традиционалистов, строительство города пошло полным ходом, превращаясь в динамичный центр торговли, науки и искусства.

Результаты реформ молодого царя проявились в ходе *Северной войны* (1700 – 1721 гг.). Одним из самых значительных поражений было сражение под Нарвой в 1700 году. Русская армия потерпела сокрушительное поражение от шведов, что стало сильным ударом. Однако вместо того, чтобы отступить, Пётр I использовал это поражение как урок. Он понял необходимость реформирования армии и флота и приступил к масштабным преобразованиям.

После поражения под Нарвой, началась модернизация армии и флота, что позволило русской армии одержать блестящую победу над шведами в Полтавской битве в 1709 году. Это сражение стало переломным моментом в Северной войне и продемонстрировало эффективность проведённых реформ.

Позже, в 1714 году, русский флот одержал победу у мыса Гангут, что подтвердило силу и мощь новой российской морской силы. Эти победы стали подтверждением того, что изменения привели к значительным успехам и укреплению России на международной арене.

В 1721 году, после завершения Северной войны, Пётр I был провозглашен императором, а Россия стала империей. Это событие стало кульминацией его правления и символом достижений, достигнутых благодаря его реформам и преодолению многочисленных трудностей [3].

Авраам Линкольн, 16-й президент США, известен не только своими достижениями, но и многочисленными неудачами, которые он пережил на пути к успеху. Линкольн столкнулся со множеством поражений на выборах и личных трагедий, которые закалили его характер и сделали его решительным лидером.

Линкольн потерпел несколько поражений на выборах, прежде чем стать президентом. В 1832 году он проиграл выборы в законодательное собрание штата Иллинойс. В 1843 году он не смог получить номинацию на место в Конгрессе. В 1854 году он проиграл выборы в Сенат США. Эти неудачи могли бы сломить любого, но Линкольн использовал их как возможность для роста и обучения. Он говорил: *«Моя великая забота не в том, чтобы не потерпеть неудачу, а в том, чтобы не потерять энтузиазм после неудачи»*.

Личные трагедии также сыграли важную роль в формировании характера Линкольна. В 1835 году он потерял свою первую любовь, Энн Ратледж, что стало для него огромным ударом. В 1850 году умер его сын Эдвард, что также сильно повлияло на Линкольна и его семью. Эти трагедии научили его стойкости и способности справляться с горем.

До прихода Линкольна к власти Соединённые Штаты Америки находились в состоянии кризиса, связанного с вопросом рабства. Северные штаты выступали за его отмену, в то время как южные штаты, экономика которых была основана на труде рабов, категорически противились этому. Это противостояние усиливало раскол в обществе и угрожало единству страны. В своей речи в 1858 году Линкольн провозгласил: *«Дом, расколотый надвое, не может устоять»*. Политическая напряжённость достигла пика, когда южные штаты начали угрожать выходом из Союза, если их интересы не будут защищены.

Став президентом в 1860 году, Линкольн столкнулся с задачей сохранения целостности страны. Его твёрдая позиция против распространения рабства на новые территории вызвала

недовольство южных штатов, что привело к Гражданской войне в 1861 – 1865 гг. Линкольн понимал, что для сохранения Союза необходимо не только военное решение, но и моральное обоснование борьбы.

Одним из ключевых шагов президента стало подписание Прокламации об освобождении рабов в 1863 году. Этот документ провозгласил свободу всех рабов на территориях Конфедерации, что не только изменило характер войны, но и укрепило поддержку Союза как внутри страны, так и за её пределами. Линкольн верил в равенство всех людей и говорил: *«Если рабство не является неправильным, то ничто не является неправильным»*. Также он активно работал над принятием Тринадцатой поправки к Конституции, которая окончательно запретила рабство в США. Его решительность и стремление к справедливости помогли ему преодолеть трудности и достичь значительных успехов.

Благодаря лидерству и решимости Линкольна, Гражданская война завершилась победой Союза, позволив стране сохранить своё единство. Его речь в Геттисберге, произнесённая в 1863 году, стала ярким символом стремления к единству и свободе. Он не только сумел преодолеть один из самых глубоких кризисов в истории страны, но и заложил прочные основы для её дальнейшего развития [4].

Уинстон Черчилль, один из самых выдающихся лидеров XX века, прошёл долгий и непростой путь к вершинам политической карьеры. Его способность видеть дальше, чем другие, и твёрдость убеждений стали ключевыми качествами, которые впоследствии привели его к роли лидера в самый критический момент истории.

Черчилль начал свою политическую деятельность в начале 1900-х годов, но его путь был далёк от гладкого. В 1915 году, во время Первой мировой войны, он занимал пост Первого лорда Адмиралтейства, однако провал Галлиполийской кампании стал серьёзным ударом по его репутации. Эта военная операция, задуманная как стратегический прорыв, обернулась катастрофой, что вынудило Черчилля уйти в отставку. Позднее он вспоминал: *«Успех – это умение двигаться от одной неудачи к другой, не теряя энтузиазма»*.

В 1930-х годах Великобритания столкнулась с экономическими трудностями, вызванными Великой депрессией, что ослабило её промышленность и финансовую систему. Кроме того, на международной арене усиливалась угроза со стороны нацистской Германии, которая стремительно наращивала военную мощь. Политика умиротворения, проводимая правительством Невилла Чемберлена, не смогла предотвратить агрессию Гитлера, что привело к началу Второй мировой войны в 1939 году. Великобритания оказалась в сложной ситуации: страна была плохо подготовлена к войне, а моральный дух населения находился на низком уровне.

В мае 1940 года, Черчилль был назначен премьер-министром. Он вдохновил нацию на борьбу против Германии, объединив усилия армии и гражданского населения. Одна из его самых известных речей, произнесённая 4 июня 1940 года, стала символом непоколебимой решимости Великобритании: *«Мы будем сражаться на пляжах, мы будем сражаться на взлётных полосах, мы будем сражаться на полях и на улицах, мы будем сражаться на холмах; мы никогда не сдадимся»*.

Черчилль сыграл ключевую роль в укреплении Великобритании и создании мощного альянса с США и СССР, который стал решающим фактором в победе над странами «оси» во Второй мировой войне. Его лидерство в годы войны вдохновляло нацию, объединяя усилия армии и гражданского населения для противостояния агрессии.

В 1945 году, несмотря на его выдающиеся заслуги, Черчилль потерпел поражение на выборах, уступив место премьер-министра лидеру Лейбористской партии Клементу Эттли. Это поражение стало неожиданным для многих, учитывая его роль в победе над Германией. Однако причины этого исхода лежали в изменении приоритетов британского общества. После войны

население стремилось к социальным реформам, улучшению условий жизни и восстановлению экономики, что стало основой предвыборной программы лейбористов.

Несмотря на потерю поста премьер-министра, Черчилль продолжал активно участвовать в политической жизни. Он предупреждал о новой угрозе – распространении коммунизма в Европе, которое, по его мнению, могло привести к разделению мира на два противоборствующих лагеря. В своей знаменитой речи в Фултоне в 1946 году он впервые использовал термин «*железный занавес*», описывая разделение Востока и Запада. Эта речь стала началом новой эпохи в международной политике, обозначив начало холодной войны.

Черчилль также выступал за создание тесного сотрудничества между западными странами для обеспечения мира и безопасности. Он был одним из первых, кто предложил идею объединённой Европы, которая впоследствии стала основой для создания Европейского Союза. Его видение мира, основанного на сотрудничестве и взаимопомощи, продолжало вдохновлять политиков и лидеров на протяжении десятилетий [5].

Исторические примеры демонстрируют ценные уроки и стратегии, которые можно применить в современности. Реформы Петра I, проведенные с целью модернизации России, иллюстрируют важность *системных преобразований*, способствующих развитию государственных институтов и укреплению страны. Он инициировал перенятие передового опыта и технологий посредством отправки молодых дворян за границу и приглашения иностранных специалистов, что способствовало ускорению развития страны посредством международного сотрудничества и обмена знаниями.

Авраам Линкольн продемонстрировал *решительность* и *стойкость* в преобразовании общества. Его способность преодолевать личные трагедии и политические неудачи, сохраняя неизменными свои принципы, вдохновила последующих лидеров на принятие сложных, но необходимых управленческих решений. Линкольн воплотил стремление к справедливости и равенству, которое легло в основу формирования политик, способствующих защите прав граждан и обеспечению равных возможностей в условиях социальной неоднородности.

Уинстон Черчилль иллюстрировал ключевую роль *лидерских качеств* в периоды глобальных кризисов. Его умение мобилизовать народ и сохранять оборонительную стойкость в трудные моменты Второй мировой войны свидетельствует о том, что стратегические и дипломатические решения способствуют поддержанию мира и стабильности в условиях геополитических напряжений.

Современное управление, характеризующееся быстрыми и непредсказуемыми изменениями, подчёркивает необходимость инноваций и готовности к переменам. Развитие таких ключевых компетенций, как *устойчивость*, *адаптивность* и *стратегическое мышление*, образует основу успешного лидерства.

Устойчивость обеспечивает способность сохранять рабочий ритм и принимать обоснованные решения в ситуациях кризиса, когда внешние факторы могут создавать значительное давление на организацию. Она помогает сохранять концентрацию на поставленных целях несмотря на внутренние и внешние трудности, что особенно важно при столкновении с экономическими спадами или политической нестабильностью [8].

Адаптивность позволяет оперативно и гибко реагировать на изменения во внешней среде, внедрять новые методы работы, пересматривать устаревшие подходы и быстро перестраивать организационные процессы. Эта способность важна в условиях цифровой трансформации, когда технологии и рыночные условия меняются с поразительной скоростью. Руководители, обладающие высокой адаптивностью, могут эффективно интегрировать инновации, такие как искусственный интеллект, большие данные или блокчейн, что способствует повышению конкурентоспособности организации [9].

Стратегическое мышление обеспечивает видение будущего и долгосрочное планирование, что позволяет прогнозировать тенденции развития и выстраивать комплексные планы, учитывающие неопределённости завтрашнего дня. Такая способность даёт возможность не только реагировать на текущие проблемы, но и опережать изменения, закладывая основу для устойчивого развития и повышения эффективности всей системы управления [10].

На практике данные качества играют ключевую роль в различных областях: от антикризисного управления и разработки национальных стратегий до оптимизации внутренних процессов и дипломатии. Лидеры, формирующие эти компетенции, способны успешно преодолевать препятствия, трансформировать трудности в возможности и, таким образом, способствовать стабильности и процветанию общества.

Примеры Барака Обамы и Ангелы Меркель демонстрируют, каким образом современные руководители преодолевают неудачи и достигают значительных результатов посредством сочетания решительности, инноваций и стратегического мышления.

Барак Обама, 44-й президент США, прошёл путь от юриста по гражданским правам и профессора конституционного права до сенатора и, в конечном итоге, президента.

Незадолго до прихода Барака Обамы к власти Соединённые Штаты Америки столкнулись с рядом серьёзных проблем, которые определили контекст его президентства. Одним из ключевых вопросов стал мировой экономический кризис 2008 года. Этот кризис начался с краха ипотечного рынка, что привело к банкротству крупных финансовых институтов, таких как Lehman Brothers. В результате миллионы американцев потеряли свои дома, уровень безработицы резко вырос, а экономика страны оказалась в состоянии глубокой рецессии. Доверие к финансовой системе было подорвано, и многие граждане столкнулись с серьёзными финансовыми трудностями.

Кроме того, США продолжали участвовать в двух затяжных военных конфликтах – в Ираке и Афганистане. Эти войны не только истощали государственный бюджет, но и вызывали растущее недовольство среди населения. Внутри страны усиливались разногласия по поводу иммиграционной политики, реформ здравоохранения и социальных неравенств, что ещё больше обостряло общественное напряжение.

Став президентом в 2009 году, Барак Обама столкнулся с необходимостью решать множество острых проблем. Его администрация предприняла решительные меры для стабилизации экономики, включая принятие пакета стимулирующих мер на сумму около 800 миллиардов долларов. Этот пакет был направлен на создание рабочих мест, поддержку бизнеса и восстановление доверия к финансовой системе. Кроме того, были введены законы, направленные на предотвращение повторения кризиса, что позволило усилить контроль над финансовыми институтами.

На международной арене Обама начал постепенный вывод войск из Ирака, официально объявив об окончании боевых операций в 2010 году. В отношении Афганистана его администрация разработала стратегию, которая включала два увеличения численности войск: сначала на 17 000 солдат в феврале, а затем ещё на 30 000 в декабре 2009 года. При этом Обама подчёркивал, что США не стремятся к оккупации Афганистана, а его цель заключалась в снижении напряжённости. Его внешнеполитический подход делал акцент на дипломатии и укреплении отношений с союзниками, что способствовало восстановлению позиций США на мировой арене. Примечательно, что в 2009 году Обама был удостоен Нобелевской премии мира за усилия по укреплению международной дипломатии и сотрудничества между народами.

Эти шаги позволили не только справиться с последствиями кризиса, но и заложить основы для дальнейшего восстановления экономики и укрепления единства страны. Барак Обама стал символом перемен, его лидерство вдохновило миллионы людей на веру в лучшее будущее [6].

Ангела Меркель, первая женщина-канцлер Германии, стала одной из самых влиятельных фигур в современной мировой политике.

В начале 2000-х годов Германия столкнулась с серьёзными экономическими трудностями, вызванными высоким уровнем безработицы, замедлением экономического роста и необходимостью реформирования социальной системы. Восточная Германия, спустя более десяти лет после объединения, всё ещё значительно отставала от западной части страны, что усугубляло социальное и экономическое неравенство. Кроме того, страна находилась под давлением международных обязательств, связанных с её ролью в Европейском Союзе, включая необходимость укрепления единой валюты – евро, а также решение вопросов миграции.

В 2005 году Ангела Меркель стала канцлером Германии, возглавив правительство в коалиции с социал-демократами. Её первые шаги на этом посту были направлены на стабилизацию экономики и проведение структурных реформ. Особое внимание она уделяла вопросам занятости, поддержке малого и среднего бизнеса, а также укреплению позиций Германии на международной арене.

Одним из ключевых испытаний для Меркель стал мировой финансовый кризис 2008 года. Её правительство предприняло решительные меры по поддержке банковской системы и стимулированию экономики, что позволило Германии быстрее других стран Европы выйти из рецессии. В последующие годы Меркель сыграла важную роль в преодолении долгового кризиса в еврозоне, выступая за меры жёсткой экономии и финансовую дисциплину, что помогло сохранить стабильность евро.

В 2015 году Германия столкнулась с миграционным кризисом, когда сотни тысяч беженцев прибыли в Европу, спасаясь от войн и конфликтов на Ближнем Востоке. Меркель приняла решение открыть границы для беженцев, заявив: *«Мы справимся»*. Это решение вызвало как поддержку, так и критику, но оно подчеркнуло её приверженность гуманитарным ценностям и готовность принимать сложные и ответственные решения.

За 16 лет на посту канцлера Меркель стала символом стабильности и единства в Европе. Её стиль лидерства, основанный на прагматизме, компромиссах и внимании к деталям, позволил ей успешно справляться с многочисленными проблемами. Она оставила после себя наследие сильной и стабильной Германии, которая играет ключевую роль в Европейском Союзе и на мировой арене [7].

Анализ приведённых примеров демонстрирует, как современные лидеры, применяя инновационные управленческие подходы, преодолевают препятствия и достигают значительных результатов. Жизненные истории выдающихся личностей служат образцом для тех, кто стремится к профессиональному росту, показывая, что даже успешные руководители сталкиваются с трудностями, которые становятся импульсом для личного и профессионального развития.

Тщательное изучение причин неудач позволяет глубже понять факторы, способствующие успеху, и определить пути для улучшения. Анализ провалов выявляет как внешние, так и внутренние аспекты, негативно влияющие на результаты, что открывает возможность для коррекции ошибок. Признание собственных недостатков и систематическая рефлексия способствуют разработке мер, минимизирующих повторение ошибок, а чётко сформулированные цели и последовательные шаги сохраняют мотивацию и поддерживают движение к намеченным результатам.

Восприятие неудач как неотъемлемой части пути к успеху способствует гибкой адаптации к переменам. Современная управленческая практика требует умения преобразовывать возникающие трудности в источник вдохновения. Лидеры, способные анализировать ошибки и

извлекать из них уроки, используют полученный опыт для своевременной корректировки решений и создания прочной базы для дальнейшего развития.

Признание ошибок как неотъемлемой части профессионального пути закладывает основу для постоянного совершенствования методов управления. Истинный лидер оперативно реагирует на сложности, тщательно анализирует допущенные промахи и превращает накопленный опыт в стимул для внедрения инновационных решений, что способствует формированию устойчивой и адаптивной системы управления для развития общества.

В итоге примеры выдающихся руководителей свидетельствуют о том, что трудности являются важным этапом на пути к мастерству. Те, кто объективно оценивают свои слабости, анализируют причины проблем и внедряют необходимые изменения, прокладывают путь к успеху, создавая условия для формирования сильных, инновационных и сплочённых команд, способных справляться с проблемами и задачами современности.

ЛИТЕРАТУРА

1. Я ничего не знаю/ Сократ; сост., предисл., коммент. А.В. Маркова; пер. М.Л. Гаспарова, В.Н. Карпова, С.И. Соболевского, М.С. Соловьева. – Москва : Издательство АСТ, 2024. – 320 с. – (Популярная философия с иллюстрациями).
2. Сенека, Луций Анней. Биография [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://www.ancient.eu/Seneca_the_Younger/. – Дата доступа: 09.11.2024.
3. Петр I. Биография [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.history.ru/biography/peter1.htm>. – Дата доступа: 09.11.2024.
4. Авраам Линкольн. Биография [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.loc.gov/item/01014254/>. – Дата доступа: 09.11.2024.
5. Золотая книга лидера. 101 способ и техники управления в любой ситуации / Джон Бальдони; [пер. с англ. Е. Деревянко]. – Москва: Эксмо, 2023. – 224 с. – (Психология. Искусство лидера).
6. 50 стратегий, которые изменили историю. От военных действий до бизнеса / Дэниел Смит ; [пер. с англ. М. Хорошиловой]. – Москва : Эксмо, 2019. – 224 с. : ил. – (Подарочные издания. БИЗНЕС).
7. Меркель, Ангела [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://bigenc.ru/c/merkel-angela-76be91>. – Дата доступа: 13.03.2025.
8. Устойчивость процесса управления [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://spravochnick.ru/definitions/ustoychivost-processa-upravleniya/>. – Дата доступа: 13.03.2025.
9. Адаптивная структура управления [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://bigenc.ru/c/adaptivnaia-struktura-upravleniia-823d21>. – Дата доступа: 13.03.2025.
10. Стратегическое мышление: инструменты и методы [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://methodisthelp.ru/metodicheskij-dajdzhest/tpost/d09gcshtj1-strategicheskoe-mishlenie-instrumenti-i>. – Дата доступа: 13.03.2025.

DOI 10.24412/3007-8946-2025-312-27-30
ЭОЖ 316.46:930.1

ОҚУШЫЛАРДЫҢ КӨШБАСШЫЛЫҚ ҚАСИЕТТЕРІН ҚАЛЫПТАСТЫРУДАҒЫ ТАРИХИ БІЛІМНІҢ РӨЛІ

РАХИМЖАНОВА МОЛДИР ОКАСОВНА

Қазақстан тарихы және әлеуметтік – гуманитарлық пәндер кафедрасының магистранты

ШУРШИТБАЙ БЕЙБИТГУЛ

Ғылыми жетекшісі, Қазақстан тарихы және әлеуметтік – гуманитарлық пәндер кафедрасының қауымдастырылған профессоры, т.ғ.к. С.Аманжолов атындағы Шығыс Қазақстан университеті, Өскемен қ.

Аннотация: Қазіргі білім беру жүйесі оқушылардың академиялық білімін ғана емес, олардың тұлғалық қабілеттерін, соның ішінде көшбасшылық қасиеттерін дамытуға бағытталуы тиіс. Көшбасшылық – шешім қабылдау, бастамашылық таныту, топты ұйымдастыру және жауапкершілік алу дағдыларын қамтитын кешенді қабілет. Тарих пәні оқушыларды тарихи кейіпкерлердің өмірімен, олардың шешімдері мен әрекеттерімен таныстыра отырып, көшбасшылық қасиеттерді дамытуға ерекше мүмкіндік береді. Тарих сабақтарында тарихи оқиғаларды талдау арқылы оқушылардың өзіндік көзқарасы қалыптасып, стратегиялық ойлау дағдылары дамиды.

Кілт сөздер: көшбасшылық, тарих сабақтары, оқыту әдістері, тұлғалық даму, тарихи талдау, білім беру, оқушы белсенділігі.

Қазіргі білім беру жүйесі оқушылардың тек академиялық білімін ғана емес, сонымен қатар олардың тұлғалық қабілеттерін дамытуға бағытталуы тиіс. Соның ішінде көшбасшылық қасиеттерді қалыптастыру маңызды орын алады. Көшбасшылық – бұл шешім қабылдау, бастамашылық таныту, топты ұйымдастыру және жауапкершілік алу дағдыларын қамтитын кешенді қабілет. Тарих сабақтарында көшбасшылық қасиеттерді дамытуға ерекше жағдай жасалған, себебі тарих пәні оқушыларды тарихи кейіпкерлердің өмірімен, олардың шешімдері мен әрекеттерімен таныстырады, тарихи оқиғаларды талдау арқылы оқушылардың өзіндік көзқарасын қалыптастыруға мүмкіндік береді.

Тарихи білімнің көшбасшылық қасиеттерді дамытудағы рөлі Тарих пәні көшбасшылық дағдыларды дамытуға кең мүмкіндік береді. Тарих сабақтарында оқушылар белгілі бір тарихи тұлғалардың өмір жолын, олардың басшылық қасиеттерін, қиын жағдайларда қабылдаған шешімдерін зерттеу арқылы көшбасшылықтың түрлі қырларын түсінеді.

Тарихи оқиғаларды талдау кезінде оқушылар тарихи тұлғалардың қабылдаған шешімдерінің себептері мен салдарын зерттейді. Бұл олардың сыни ойлау қабілеттерін дамытып, өз өмірлерінде дұрыс шешім қабылдауға көмектеседі. Мысалы, оқушылар Екінші дүниежүзілік соғыс кезінде қабылданған стратегиялық шешімдерді немесе Қазақ хандарының ел тәуелсіздігін сақтау үшін жасаған әрекеттерін талдау арқылы олардың логикалық және талдау дағдыларын дамытады.

Сонымен қатар, тарихи шешімдерді зерттеу барысында оқушылар олардың ұзақ мерзімді салдарын бағалауды үйренеді. Бұл дағды қазіргі өмірде де маңызды рөл атқарады, себебі әрбір шешімнің белгілі бір нәтижесі болатынын түсініп, жауапкершілікпен әрекет етуге дағдыланады. Мысалы, Абылай ханның дипломатиялық шешімдері мен реформалары оның заманы үшін ғана емес, болашақ ұрпақ үшін де маңызды болғанын түсіне отырып, оқушылар өз өмірлеріндегі шешімдерді қабылдауда тереңірек ойлана бастайды.

Тарих сабақтарында оқушылар топтық жобалар мен пікірталастарға қатысу арқылы жауапкершілік пен бастамашылық дағдыларын қалыптастырады. Әрбір оқушы өзіне жүктелген міндеттерді орындауға жауапты болады және топ жұмысының табысты аяқталуына үлес қосуы тиіс.

Тарихи оқиғаларды зерттеу және дереккөздермен жұмыс істеу кезінде оқушыларға белгілі бір тапсырмалар беріледі. Олар өз міндеттерін мұқият орындап, ақпараттың шынайылығын тексеруі қажет. Сонымен қатар, пікірталастар кезінде оқушылар өз көзқарастарын дәлелдер арқылы қорғауды үйренеді, бұл олардың жауапкершілік сезімін арттырады.

Тарихи кейіпкерлердің өмірі мен қызметін талдау барысында оқушылар олардың шешім қабылдау қабілеттерін зерттейді және өз бетінше тарихи оқиғаларға баға беруге талпынады. Оқушылар жобаларда бастамашылық танытып, жаңа идеялар ұсынуға және шығармашылықпен жұмыс істеуге мүмкіндік алады.

Тарих сабақтарында топтық жұмыс оқушылардың бірлескен әрекет дағдыларын дамытып, көшбасшылық қабілеттерін жетілдіруге ықпал етеді.

Топтық жұмыс барысында оқушылар әрқайсысы өз рөлін анықтап, сол бойынша жұмыс істейді. Мысалы, бір оқушы зерттеуші рөлін атқарып, дереккөздермен жұмыс істесе, екіншісі баяндамашы ретінде топтың атынан қорытынды жасайды, ал үшіншісі визуал материалдар дайындай алады.

Топ ішінде пікір алмасу және ортақ шешімге келу дағдылары қалыптасады. Бұл оқушыларға өз көзқарастарын білдіруге, өзгелердің пікірлерін тыңдауға және әртүрлі идеяларды біріктіруге мүмкіндік береді.

Топ мүшелері бір-біріне көмектесіп, әрқайсысы ортақ нәтижеге жету үшін үлес қосады. Мұндай жұмыс оқушылардың көшбасшылық қабілеттерін дамытып, ынтымақтастықтың маңыздылығын түсінуге көмектеседі.

Осылайша, тарих сабақтарында топтық жұмыс оқушылардың жауапкершілік, бастамашылық, көшбасшылық және бірлескен жұмыс дағдыларын қалыптастыруға бағытталған тиімді әдіс болып табылады.

Тарих сабақтарында көшбасшылық қасиеттерді дамыту үшін әртүрлі интерактивті және шығармашылық әдіс-тәсілдерді қолдануға болады. Бұл әдістер оқушылардың белсенділігін арттырып, олардың көшбасшылық дағдыларын қалыптастыруға көмектеседі. Төменде тарих пәнінде көшбасшылық қабілеттерді дамытуға ықпал ететін бірнеше тиімді әдістер қарастырылған.

1. Жобалық оқыту әдісі

Жобалық оқыту – оқушыларды белсенді зерттеу жұмысына тарту арқылы олардың өз бетімен шешім қабылдау және шығармашылық ойлау қабілеттерін дамытуға бағытталған әдіс. Бұл әдістің көшбасшылық қасиеттерді дамытудағы маңызы зор, себебі:

Оқушылар зерттеу тақырыбын тандап, деректерді жинап, талдайды;

Жоба барысында топта жұмыс істеу арқылы ұйымдастырушылық және басқарушылық қабілеттерін дамытады;

Қорытынды жұмыстарды таныстыру кезінде өз идеяларын қорғап, сенімділік пен шешендік дағдыларын жетілдіреді;

Жауапкершілік алуға, тапсырмаларды тиімді бөлуге және уақытты дұрыс басқаруға үйренеді.

Мысалы, "Ұлы Жібек жолы және оның өркениетке ықпалы" тақырыбында топтық жоба жасау арқылы оқушылар тарихи деректерді зерттеп, интерактивті карта дайындап, презентация жасай алады.

2. Рөлдік ойындар мен дебаттар

Рөлдік ойындар мен дебаттар оқушылардың тарихи оқиғаларды терең түсінуіне, шешендік және логикалық ойлау қабілеттерін дамытуға көмектеседі. Бұл әдістер көшбасшылық қасиеттерді қалыптастыруда маңызды рөл атқарады, себебі:

Оқушылар әртүрлі тарихи кейіпкерлердің рөлін сомдау арқылы олардың шешімдерін, ойларын және іс-әрекеттерін бағалайды;

Тарихи оқиғаларға байланысты пікірталастарда өз көзқарастарын қорғап, дәлелдемелер келтіру арқылы сенімді сөйлеу дағдыларын дамытады;

Командалық пікірталастарда топты ұйымдастыру, стратегия құру, қарсыластың дәлелдерін жоққа шығару сияқты көшбасшылық қасиеттерді шыңдайды;

Өз ойын ашық жеткізу және аудиторияны сендіру қабілетін арттырады.

Мысалы, "Абылай ханның саясаты тиімді болды ма?" деген тақырыпта дебат ұйымдастырып, оқушыларды екі топқа бөліп, бір жағы ханның саясатын жақтаса, екінші жағы оны сынап, дәлелдер келтіруі мүмкін. Бұл әдіс оқушылардың аналитикалық ойлауын дамытып, көшбасшылық қабілеттерін жетілдіруге мүмкіндік береді.

3. Тарихи кейстер мен проблемалық жағдаяттар

Оқушыларға нақты тарихи мәселелерді шешуге бағытталған кейстер мен проблемалық жағдаяттарды ұсыну олардың көшбасшылық қабілеттерін дамытуға көмектеседі. Бұл әдіс арқылы:

Оқушылар тарихи оқиғалардың себеп-салдарын талдап, өз шешімдерін ұсынады;

Шешім қабылдау дағдыларын дамытады;

Командалық жұмыс барысында көшбасшылық қабілеттерін көрсетіп, топ мүшелерін басқаруды үйренеді;

Қиын жағдайлардан шығу жолдарын қарастырып, стратегия құруды меңгереді. Мысалы, "XIX ғасырдағы Қазақ хандығының саяси жағдайын қалай жақсартуға болар еді?" деген сұраққа жауап ретінде оқушылар өз стратегияларын құрып, оны сынып алдында қорғауы мүмкін.

Тарих сабақтарында көшбасшылық қасиеттерді дамыту үшін интерактивті оқыту әдістерін қолдану өте маңызды. Жобалық оқыту, рөлдік ойындар, дебаттар және тарихи кейстер оқушылардың өзіндік ойлауын дамытып, шешім қабылдау, сенімді сөйлеу және топты ұйымдастыру дағдыларын жетілдіреді. Осы әдістерді жүйелі түрде қолдану арқылы оқушылардың көшбасшылық қабілеттерін дамытып, олардың өзіне деген сенімділігін арттыруға болады.

Тарихи кейіпкерлердің тәжірибесін талдау

Белгілі тарихи тұлғалардың өмірін зерттеу және олардың көшбасшылық қасиеттерін талдау оқушыларға үлгі бола алады. Мысалы, Абылай хан, Әлихан Бөкейхан, Уинстон Черчилль және басқа да көшбасшылардың өмірі мен шешімдерін талдау оқушылардың стратегиялық ойлауын дамытуға көмектеседі.

Оқушылардың көшбасшылық қасиеттерін қалыптастыруда тарихи білімнің маңызы зор. Тарих пәні арқылы оқушылар тек тарихи деректерді меңгеріп қана қоймай, сондай-ақ шешім қабылдау, жауапкершілік алу, топты ұйымдастыру және бастамашылық таныту дағдыларын дамытады. Жобалық оқыту, рөлдік ойындар және тарихи кейіпкерлерді талдау сияқты әдістерді қолдану арқылы оқушыларды болашақта жауапкершілікті азамат және тиімді көшбасшы ретінде қалыптастыруға болады.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТ

1. Абульханова-Славская К.А. Тұлға психологиясы және санасы / К.А. Абульханова-Славская - М.: «Модэк», 1999. – 224 бет..
2. Гуков В.В. Тарих. 5-11 сынып: заманауи сабақ технологиясы / В.В. Гукова. – Волгоград: Мұғалім, 2009. - 207 б.
3. Ерохина, М.С. Тарихи тұлға: заманауи әдіснамалық зерттеулер / М.С. Ерохин // Мектепте тарихты оқыту. - М.: ПИШ, 1996. - № 6. 50-52 б.
4. Мұханбетжанова Ә. Педагогиканы оқыту әдістемесі. Оқулық – Алматы: «Дәуір», 2011ж. – 368 бет.
5. Мажитова Л.Х. Қалыптастырудың педагогикалық негіздері Студент жастардың кәсіби қызығушылықтары: Диссертация шәкіртақы үшін докторлық дәрежесі пед. Ғылымдар / Л.Х. Мажитова– Алматы: 1995 ж.- 412 бет.

DOI 10.24412/3007-8946-2025-312-31-33

ЭОЖ 94 (574)

ҚАЗАҚСТАН ТАРИХЫН ОҚЫТУДАҒЫ ЖАҢАРТЫЛҒАН МАЗМҰННЫҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

ШӘРІПХАН РАПИЛА

Қазақстан тарихы және әлеуметтік – гуманитарлық пәндер кафедрасының магистранты

ШУРШИТБАЙ БЕЙБИТГУЛ

Ғылыми жетекшісі, Қазақстан тарихы және әлеуметтік – гуманитарлық пәндер кафедрасының қауымдастырылған профессоры, т.ғ.к. С.Аманжолов атындағы Шығыс Қазақстан университеті,Өскемен қ.

Аннотация: Тарихи тұлғаларды оқыту – оқушылардың тарихи санасын қалыптастыру мен ұлттық құндылықтарға деген құрметін арттыруда маңызды рөл атқарады. Бұл мақалада тарихи тұлғаларды оқытудағы негізгі әдістемелік аспектілер, сенімді дереккөздерді іріктеу, тарихи контекстті нақтылау, сондай-ақ интерактивті әдістер мен цифрлық ресурстарды пайдалану арқылы білім беру үрдісінің тиімділігін арттыру жолдары қарастырылады. Тұлғалардың өнегелі қасиеттерін дәріптеу мен тарихи оқиғаларды сыни тұрғыдан талдау оқушылардың адамгершілік, аналитикалық және шығармашылық қабілеттерін дамытуға бағытталған.

Кілт сөздер: тарихи тұлғалар, тарихи сана, оқыту әдістемесі, интерактивті әдістер, цифрлық ресурстар, тарихи контекст, сыни ойлау, ұлттық құндылықтар, білім беру.

Қазіргі таңда Қазақстан тарихын оқыту жүйесі білім мазмұнын жаңарту аясында маңызды өзгерістерге ұшырауда. Бұл өзгерістер оқушылардың тарихи білімдерін тереңдетуге, олардың сыни ойлау дағдыларын дамытуға және оқу үдерісін заманауи әдістермен ұйымдастыруға бағытталған. Жаңартылған білім беру мазмұны оқушылардың тарихи деректерді талдауға, салыстыруға және өзіндік қорытынды жасауға мүмкіндік береді.

1. Жаңартылған білім мазмұнының негізгі ерекшеліктері Жаңартылған білім беру жүйесі дәстүрлі репродуктивті оқыту әдістерінен алшақтап, оқушылардың зерттеушілік және талдау дағдыларын қалыптастыруға бағытталған. Оның негізгі ерекшеліктері:

Құзыреттілікке бағытталған оқыту – оқушылардың тарихи білімді жай ғана меңгерумен шектелмей, оны талдау, салыстыру және қолдану дағдыларын дамытуға бағытталған заманауи әдістеме. Бұл тәсіл оқушыларға тарихи оқиғаларды кеңірек қарастыруға, олардың себеп-салдарлық байланыстарын анықтауға, әртүрлі көзқарастарды талдауға мүмкіндік береді. Сонымен қатар, оқушылар тарихи деректерді өз бетімен зерттеп, алған білімдерін өмірлік жағдайларда қолдану дағдыларын қалыптастырады. Бұл әдіс олардың сыни ойлауын дамытуға, өзіндік көзқарасын дәлелдеуге және ақпаратпен жұмыс істеу қабілетін арттыруға ықпал етеді.

Интерактивті оқыту әдістері тарихи білімді меңгеруді жандандырып, оқушылардың танымдық белсенділігін арттырады. Бұл әдістердің ішінде мыналар ерекше орын алады:

Дискуссиялар – оқушылар тарихи мәселелерді талқылап, әртүрлі пікірлерді қарастырады, өз ойларын дәлелдеуге үйренеді.

Рөлдік ойындар – тарихи оқиғаларды тереңірек түсіну үшін оқушылар белгілі бір тарихи тұлғалардың рөлін ойнайды. Бұл әдіс оларды оқиғаларға эмоционалды тұрғыда енуге және тарихи процестердің ішкі логикасын түсінуге көмектеседі.

Жобалық жұмыстар – оқушылар өз бетімен немесе топта тарихи тақырыптарға зерттеу жүргізіп, оны шығармашылық тұрғыда ұсынады. Бұл олардың зерттеушілік қабілетін және шығармашылық ойлауын дамытуға септігін тигізеді.

Интерактивті карталар мен мультимедиялық ресурстарды қолдану – тарихи оқиғалардың орнын, уақытын және себеп-салдарын жақсырақ түсінуге көмектеседі.

Хронологиялық және тақырыптық оқытудың үйлесімі

Тарихты тиімді оқыту үшін хронологиялық және тақырыптық әдістерді үйлестіру маңызды.

Хронологиялық оқыту – оқушылар тарихи оқиғалардың реттілігін, олардың бір-бірімен байланысын жақсырақ түсіну үшін кезең-кезеңімен оқиды. Бұл тәсіл тарихтың тұтастығын сақтауға мүмкіндік береді.

Тақырыптық оқыту – тарихи процестерді тереңірек зерттеуге жағдай жасайды. Белгілі бір тақырыптарды немесе құбылыстарды жан-жақты қарастыру арқылы оқушылар сол кезеңнің саяси, экономикалық, мәдени және әлеуметтік ерекшеліктерін түсінеді.

Екі әдісті қатар қолдану оқушыларға тарихты жүйелі түрде түсініп, маңызды тақырыптарға тереңірек үңілуге мүмкіндік береді. Мысалы, белгілі бір ғасырдың саяси тарихын хронологиялық түрде оқыту барысында, сол кезеңнің мәдениеті мен экономикасын жеке тақырып ретінде қарастыруға болады.

Тарихи білімді терең меңгеру үшін оқушыларды әртүрлі дереккөздермен жұмыс істеуге үйрету қажет. Дереккөздермен жұмыс жасау дағдыларын қалыптастыру төмендегі аспектілерді қамтиды:

Тарихи құжаттар – оқушылар тарихи хаттар, күнделіктер, заңдар, манифестер сияқты түпнұсқа құжаттарды талдау арқылы өткен оқиғалардың мәнін түсінеді.

Карталар – географиялық факторлардың тарихи оқиғаларға әсерін бағалауға мүмкіндік береді.

Фотосуреттер мен иллюстрациялар – тарихи дәуірдің көріністерін көзбен шолу арқылы сол кезеңнің ерекшеліктерін түсінуге көмектеседі.

Статистикалық мәліметтер – халық саны, экономика, демографиялық өзгерістер туралы деректерді талдау арқылы тарихи үрдістерді тереңірек түсіну мүмкіндігі туады.

Осы әдістерді тиімді пайдалану арқылы оқушылардың тарихи деректерді талдау, өз бетінше қорытынды жасау және ақпаратты бағалау дағдылары қалыптасады.

2. Оқыту әдістеріндегі жаңашылдықтар Жаңартылған мазмұн аясында қолданылатын әдістер:

Проблемалық оқыту – оқушыларға тарихи мәселе қойылып, оның шешу жолдарын өз бетінше немесе топпен талқылау арқылы табу ұсынылады.

Жобалық оқыту – оқушылар белгілі бір тарихи оқиға немесе тұлға бойынша зерттеу жүргізіп, өз тұжырымдарын көпшілік алдында қорғайды.

Кейс-стади әдісі – нақты тарихи жағдайларды талдау арқылы оқушылардың логикалық және сын тұрғысынан ойлау қабілеттері дамиды.

Цифрлық ресурстарды пайдалану – интерактивті карталар, виртуалды экскурсиялар, онлайн мұрағаттар білім алушылардың қызығушылығын арттырады.

3. Жаңартылған білім беру мазмұны бағалаудың дәстүрлі әдістерімен қатар, критериалды бағалау жүйесін енгізуді қарастырады. Бұл жаңа жүйе оқушылардың оқу жетістіктерін объективті түрде өлшеуге және білім сапасын жақсартуға бағытталған. Оның негізгі ерекшеліктері мен артықшылықтары төмендегідей сипатталады:

Оқушылардың оқу жетістіктерін нақты өлшеу Критериалды бағалау жүйесі нақты өлшемдерге (критерийлерге) негізделгендіктен, оқушылардың білім деңгейін дәлірек анықтауға мүмкіндік береді. Әрбір тапсырма белгілі бір критерийлер бойынша бағаланады, бұл

мұғалімдерге де, оқушыларға да оқу жетістіктерін жүйелі түрде бақылауға жағдай жасайды. Дәстүрлі бағалауға қарағанда, бұл тәсіл оқушының нақты қандай дағдыларды меңгергенін және қай бағытта жұмыс істеу қажет екенін анықтауға көмектеседі.

Оқушылардың өз білімін жетілдіруіне бағыт-бағдар беру Критериалды бағалау арқылы оқушылар өздерінің білім деңгейін анық көре алады. Бағалау тек қана қорытынды баға қоюмен шектелмей, оқушылардың жетістіктерін арттыруға бағытталған кері байланыспен қамтамасыз етеді. Бұл жүйе оқушылардың өз бетімен жұмыс жасауына, өзін-өзі бағалауға және үздіксіз дамуға ынталандырады. Сонымен қатар, оқушы өзінің мықты және әлсіз тұстарын анықтап, оқу процесін тиімді ұйымдастыруға мүмкіндік алады.

Қалыптастырушы бағалау оқушылардың оқу барысындағы жетістіктерін үнемі бақылауға және оларды түзетуге мүмкіндік береді. Мұғалімдер оқушылардың қай жерде қиналып жатқанын анықтап, оларға дер кезінде қолдау көрсете алады. Бұл әдіс оқушыларды ынталандырып, олардың белсенділігін арттырады. Сонымен қатар, қалыптастырушы бағалау ата-аналарға да балаларының оқу үлгерімі туралы нақты ақпарат алуға жағдай жасайды.

Қазіргі заманғы білім беру жүйесінде бағалаудың критериалды түрін енгізу оқушылардың білімін объективті бағалауға, олардың өз бетімен оқу дағдыларын дамытуға және үздіксіз жетілуіне жол ашады. Бұл тәсіл оқу процесінің ашықтығын қамтамасыз етіп, оқушылардың жауапкершілігін арттыруға ықпал етеді. Сондықтан да жаңартылған білім беру мазмұнында критериалды бағалаудың маңызы зор.

Жаңартылған білім беру мазмұны Қазақстан тарихын оқытудағы жаңа көзқарасты қалыптастырады. Ол оқушылардың тарихи ойлау қабілетін дамытуға, деректермен жұмыс жасауға және білімді өмірде қолдана білуге бағытталған. Заманауи оқыту әдістерін енгізу арқылы тарихи білім беру тиімділігі артып, оқушылардың пәнге деген қызығушылығы артады.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТ

1. Мажитова Л.Х. Қалыптастырудың педагогикалық негіздері Студент жастардың кәсіби қызығушылықтары: Диссертация шәкіртақы үшін докторлық дәрежесі пед. Ғылымдар / Л.Х. Мажитова– Алматы: 1995 ж.- 412 бет.
2. Абульханова-Славская К.А. Тұлға психологиясы және санасы / К.А. Абульханова-Славская - М.: «Модэк», 1999. – 224 бет.
3. Гуков В.В. Тарих. 5-11 сынып: заманауи сабақ технологиясы / В.В. Гукова. – Волгоград: Мұғалім, 2009. - 207 б.
4. Ерохина, М.С. Тарихи тұлға: заманауи әдіснамалық зерттеулер / М.С. Ерохин // Мектепте тарихты оқыту. - М.: ПИШ, 1996. - № 6. 50-52 б.
5. Мұханбетжанова Ә. Педагогиканы оқыту әдістемесі.Оқулық – Алматы: «Дәуір», 2011ж. – 368 бет.

DOI 10.24412/3007-8946-2025-312-34-37
УДК 930.1:37.091.3

АНАЛИЗ РЕПРОДУКТИВНОГО МЕТОДА НА УРОКАХ ИСТОРИИ

СИЗИКОВА ЮЛИЯ СЕРГЕЕВНА

Высшая школа гуманитарных наук, магистрант кафедры истории Казахстана и социально-гуманитарных дисциплин

САРСЕМБАЕВА ГУЛЬЖАН АЛИБЕКОВНА

Кандидат исторических наук, ассоциированный профессор кафедры истории Казахстана и социально-гуманитарных дисциплин

Аннотация. В статье рассматриваются особенности, преимущества и недостатки репродуктивного метода обучения в преподавании истории. Анализируется его роль в передаче и закреплении базовых исторических знаний, а также влияние на познавательную деятельность учащихся. Особое внимание уделяется алгоритмизированному подходу к обучению, работе с хронологическими таблицами и схемами, а также сочетанию репродуктивного метода с другими педагогическими стратегиями для повышения эффективности учебного процесса.

Ключевые слова: репродуктивный метод, историческая грамотность, запоминание, воспроизведение, хронологические таблицы, алгоритмизированный подход, педагогические стратегии.

Репродуктивный метод обучения представляет собой одну из традиционных методик, направленных на воспроизведение обучающимися ранее усвоенных знаний. Данный метод широко применяется на уроках истории, поскольку позволяет эффективно передавать информацию, закреплять базовые исторические факты и формировать навыки работы с источниками. В этом разделе рассмотрены особенности, преимущества и недостатки использования репродуктивного метода в преподавании истории, а также его влияние на образовательный процесс.

1. Сущность и особенности репродуктивного метода

Репродуктивный метод основан на воспроизведении учащимися изученного материала в той или иной форме. Он включает в себя такие виды деятельности, как пересказ, повторение, выполнение однотипных заданий, ответы на вопросы по изученному тексту, работа с хронологическими таблицами и схемами. Данный метод строится на алгоритмизированном подходе, при котором учитель передает информацию, а учащиеся запоминают и воспроизводят её.

Репродуктивный метод обучения основан на воспроизведении учащимися ранее полученных знаний. Этот метод играет ключевую роль в формировании базового уровня исторической грамотности, так как способствует запоминанию фактической информации, структурированному восприятию материала и его закреплению через повторение. Рассмотрим основные характеристики данного метода:

1. Фиксация и запоминание исторических событий и дат

Репродуктивный метод предполагает запоминание учащимися значимых исторических фактов, таких как:

- ключевые даты сражений, революций, государственных реформ;
- важные исторические личности и их деятельность;
- причины и последствия событий, отраженные в исторических источниках.

Фиксация информации происходит в ходе объяснения нового материала учителем, а также через конспектирование, составление опорных схем, использование карточек с датами и событиями. Например, ученикам может быть предложено запомнить и воспроизвести основные события Великой Отечественной войны по хронологии.

2. Четкая структура изложения материала

Особенностью репродуктивного метода является логичность и последовательность изложения информации. Учебный материал подается в строго определенной структуре, что облегчает его восприятие. Основные формы подачи материала:

- Лекция: учитель подробно рассказывает тему, выделяя основные моменты;
- Хронологический порядок: события рассматриваются в последовательности их возникновения, что помогает учащимся установить причинно-следственные связи;
- Систематизированные конспекты: ученики записывают материал в виде планов, таблиц, схем.

Например, при изучении эпохи Петра I материал может быть представлен в виде разделов: «Реформы», «Внешняя политика», «Экономическое развитие». Каждый раздел содержит ключевые факты, понятия и даты.

3. Использование повторяющихся упражнений для закрепления знаний

Репродуктивный метод предполагает активное повторение изученного материала. Основные способы:

- заполнение таблиц с пропущенными датами и фактами;
- пересказ материала по плану или по ключевым словам;
- работа с текстами учебника, нахождение ответов на вопросы;
- выполнение упражнений на восстановление логической цепочки событий.

Например, учащимся может быть предложено заполнить таблицу с основными событиями Наполеоновских войн, указав их причины и последствия.

4. Контроль и коррекция знаний через тестирование и проверочные работы

Репродуктивный метод также включает регулярный контроль усвоенного материала. Проверка знаний осуществляется через:

- тестирование с выбором правильного ответа;
- написание контрольных работ;
- устные опросы и фронтальные беседы;
- выполнение заданий на установление соответствий (например, «соотнесите даты и события»).

Например, по теме «Великие географические открытия» учащимся предлагается тест, где нужно указать соответствие между путешественниками и их открытиями.

Репродуктивный метод обучения истории играет важную роль в систематизации знаний, помогает учащимся усвоить хронологию событий, основные понятия и исторические факты. Его главная цель – формирование прочной базы знаний, которая может быть использована в дальнейшем для анализа исторических явлений.

2. Применение репродуктивного метода в обучении истории

Репродуктивный метод находит широкое применение в процессе обучения истории на различных этапах урока:

2.1. Объяснение нового материала. Учитель излагает учебный материал в виде лекции, используя при этом визуальные и текстовые источники (карты, таблицы, документы). Учащиеся фиксируют основные моменты, записывают конспект и запоминают ключевые факты.

Применение репродуктивного метода на этапе объяснения нового материала заключается в том, что учитель передает учащимся готовую информацию, используя различные формы

представления знаний. Основной акцент делается на передачу фактов, событий и их причинно-следственных связей.

Лекционное изложение – преподаватель объясняет учебный материал в форме монолога, структурируя его логически и выделяя ключевые моменты. Важно, чтобы изложение было последовательным, понятным и содержало иллюстративные примеры из исторических событий.

Использование визуальных и текстовых источников – учитель демонстрирует карты, схемы, таблицы, изображения исторических личностей и событий, выдержки из первоисточников (летописи, законы, манифесты), что помогает учащимся лучше усвоить материал и связать теоретические знания с наглядными примерами.

Фиксация ключевых моментов – учащиеся записывают основные положения урока в конспект, структурируя материал по хронологии, значимости событий, влиянию на дальнейшее развитие общества. Важно обучать их технике ведения конспектов, включая выделение главных фактов, построение схем и использование опорных сигналов.

Запоминание ключевых фактов – учитель акцентирует внимание на датах, именах, основных событиях, объясняя их значение в контексте изучаемого периода. Для лучшего усвоения материала могут применяться мнемонические техники, ассоциации и краткие резюме.

Эффективность этого этапа зависит от способности учителя заинтересовать учеников, сделать изложение живым, а материал – доступным для восприятия. Важно не просто передать информацию, но и мотивировать учащихся к дальнейшему осмыслению исторических событий.

2.2. Закрепление знаний После объяснения нового материала проводится работа по закреплению:

- ответы на вопросы по тексту;
- заполнение хронологических таблиц;
- составление кратких пересказов событий;
- устные и письменные задания на воспроизведение информации.

2.3. Контроль знаний Для проверки усвоения материала используются тесты, контрольные работы, диктанты по датам, историческим личностям и событиям. Такие виды работы позволяют выявить уровень запоминания информации и степень её понимания учащимися.

3. Преимущества и недостатки репродуктивного метода

3.1. Преимущества

- Эффективное запоминание фактического материала (дат, имен, событий);
- Возможность четкого контроля усвоенных знаний;
- Логичность и структурированность обучения;
- Доступность для учащихся с разным уровнем подготовки.

3.2. Недостатки

- Отсутствие критического мышления и самостоятельности у учащихся;
- Ограничение творческой и исследовательской деятельности;
- Возможность механического запоминания без осмысленного понимания материала;
- Низкая мотивация учащихся при однообразном воспроизведении информации.

4. Альтернативные методы, дополняющие репродуктивный подход

Для повышения эффективности преподавания истории целесообразно сочетать репродуктивный метод с другими подходами:

- Проблемное обучение – постановка вопросов, требующих анализа и поиска решений;
- Исследовательский метод – работа с историческими источниками и документами;
- Интерактивные технологии – дискуссии, исторические реконструкции, проектная деятельность.

Заключение

Репродуктивный метод играет важную роль в преподавании истории, обеспечивая запоминание и систематизацию знаний. Однако его применение должно быть сбалансировано с другими методами, стимулирующими критическое мышление и самостоятельность учащихся. Таким образом, сочетание репродуктивного и исследовательского подходов способствует более глубокому пониманию исторических процессов и формированию аналитических навыков у обучающихся.

ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА

1. Амонашвили Ш. А. Воспитательная и образовательная функция оценки обучения школьников. – М., 1984. – 345 с.
2. Аманжолов К. Использование художественной литературы при преподавании истории Казахской ССР. – Алма-Ата, 1989. – 269 с.
3. Вагин А. А. Методика преподавания истории. – М., 1972. – 168 с.
4. Гора П. В. Методические примеры и средства наглядного обучения истории в средней школе. – М., 1991. – 177 с.
5. Гора П. В. Повышение эффективности преподавания истории в средней школе. – М., 1988. – 208 с.

СОДЕРЖАНИЕ CONTENT

ИСТОРИЧЕСКИЕ НАУКИ HISTORICAL SCIENCES

МҰРАТ А. Е. [АЛМАТЫ, ҚАЗАҚСТАН] XVIII-XIX ҒАСЫРДЫҢ БІРІНШІ ЖАРТЫСЫНДАҒЫ ТӨМЕНГІ ЖАЙЫҚ-ОРАЛ АЙМАҒЫ ТАРИХЫНЫҢ МӘСЕЛЕЛЕРІ.....	3
КЕНЖЕЕВА А.Т. [АЛМАТЫ, ҚАЗАҚСТАН] ӨЗБЕКӘЛІ ҺӘМ НАУРЫЗ.....	7
ШАЙКЕНОВ АРМАН ЖАНУЗАКОВИЧ, СҰЛТАНҒАЛИЕВА Р. Б. [ОРАЛ, ҚАЗАҚСТАН] ПОСТМОДЕРНИЗМДЕГІ КЕҢЕСТІК ҚОҒАМ ҚАЛЫПТАСТЫРҒАН СИМВОЛДАР МЕН ТАПТАУРЫНДАРДЫҢ ПОСТАДАМҒА ӘСЕРІ ЖӘНЕ СОЦ-АРТТЫҢ КӨРКЕМДІК ҚЫЗМЕТІ.....	10
БИСЕМБАЙҰЛЫ МИРАС [АЛМАТЫ, ҚАЗАҚСТАН], СЕГИЗБАЕВА САНДУГАШ КЫДЫРБЕКОВНА ҰЗАҚБАЙҚЫЗЫ ГҮЛНАЗИЯ [АСТАНА, ҚАЗАҚСТАН] АЛАШТЫҢ МАЙТАЛМАН АҚЫНЫ – МІРЖАҚЫП ДУЛАТҰЛЫНЫҢ АҒARTУШЫЛЫҚ ҚЫЗМЕТІ ЖӘНЕ САЯСИ КӨЗҚАРАСТАРЫ.....	14
КАУН СЕРГЕЙ БОРИСОВИЧ, НАБОКА ДАНИИЛ ЮРЬЕВИЧ [МИНСК, БЕЛАРУСЬ] ОТ ПОРАЖЕНИЙ К ТРИУМФУ: ИСТОРИЧЕСКИЕ ПРИМЕРЫ ДЛЯ СОВРЕМЕННОГО ЛИДЕРСТВА.....	19
РАХИМЖАНОВА МОЛДИР ОКАСОВНА, ШУРШИТБАЙ БЕЙБИТГУЛ [ӨСКЕМЕН, ҚАЗАҚСТАН] ОҚУШЫЛАРДЫҢ КӨШБАСШЫЛЫҚ ҚАСИЕТТЕРІН ҚАЛЫПТАСТЫРУДАҒЫ ТАРИХИ БІЛІМНІҢ РӨЛІ.....	27
ШӘРІПХАН РАПИЛА, ШУРШИТБАЙ БЕЙБИТГУЛ [ӨСКЕМЕН, ҚАЗАҚСТАН] ҚАЗАҚСТАН ТАРИХЫН ОҚЫТУДАҒЫ ЖАҢАРТЫЛҒАН МАЗМҰННЫҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ.....	31
СИЗИКОВА ЮЛИЯ СЕРГЕЕВНА, САРСЕМБАЕВА ГУЛЬЖАН АЛИБЕКОВНА [ОРАЛ, КАЗАХСТАН] АНАЛИЗ РЕПРОДУКТИВНОГО МЕТОДА НА УРОКАХ ИСТОРИИ.....	34

ENDLESS LIGHT IN SCIENCE

Контакт

irc-els@mail.ru

Наш сайт

irc-els.com